

ATATÜRK BİYOGRAFİSİ'NDEN SAYFALAR (III)

E. KORG. CEMAL ENGİNSOY

IX. Evlenme

Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Anadolu Gezisinde bu seferki İzmir durağı, kendisinin özel hayatında önemli bir gelişmeye sahne olur; bir süreden beri derin bir ilgi duyduğu Lâtife Hanım'la evlenme kararını hemen gerçekleştirir. Lâtife Hanım, İzmir'in tanınmış bir ailesinin (Uşaklıgil)'in kızıdır; Avrupa'da yüksek eğitim görmüştür, Fransızca ve İngilizceye hâkim aydın ve görgülü bir genç kızdır. 31 Ocak 1923 tarihli İkdâm gazetesine dayanan bir kaynakta, Mustafa Kemal Paşa ile Lâtife Hanım'ın evlenişi şöyle özetleniyor: "...29 Ocak 1923 (Pazartesi) günü saat 17.00'de, Muammer (Uşaklıgil)'in Göztepe'deki konağında, gösterişsiz bir nikâh töreni vardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan (Gazi) Mustafa Kemal Paşa ile İzmirli Muammer (Uşaklıgil)'in kızı Lâtife Hanım hayatlarını birleştiriyorlardı. Atatürk'ün (o zaman, Mustafa Kemal Paşa'dır) nikâh şahitleri Fevzi (Çakmak) ve Kâzım (Karabekir) Paşalar, Lâtife Hanım'ın şahitleri de Vali Abdülhalik (Renda) ve Başyaver Salih (Bozok) Beylerdir..."¹. İzmir Müftüsü tarafından kıyılan bu nikâh töreninde bulunan Asım Gündüz (rahmetli orgeneral)'ün söylediğine göre; Mustafa Kemal Paşa, onun kulağına eğilir ve "zaman olur, nikâhı Vali Bey kıyar"² diyerek, daha o günden medenî nikâha karar verdiğini dolaylı biçimde belirtir.

X. İzmir'de Başyazarlar ile Görüşme:

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de bulunduğu daha sonraki günlerde, İzmir basını ile buluşur ve fırsatları değerlendirerek halka seslenişlerini sürdürür. Halkı çeşitli konular üzerinde aydınlatmaya yönelik olan ve önemli iç ve dış sorunları kapsayan bu konuşmaların, daha öncekilerde olduğu gibi, birbirini bütünüleyici bir nitelik taşıdıkları göze çarpar. Örneğin; İzmir'de yayınlanmakta olan gazetelerin başyazarları ile 30 Ocak'ta yaptığı görüşmede, özellikle "ekonomi ve eğitim" in önemine işaret eder

¹ Mehmet Önder, Atatürk'ün Yurt Gezileri, 1975, s. 192.

² Asım Gündüz, Hatıralarım, İstanbul, 1973, s. 210.

(Özet): "...Türkiye, tam istiklâlini temin edecek bir sulh ister... İnsanca yaşayabilmek için muhtaç olduğumuz hayafî vasıtaları ve istiklâli temin edinceye kadar, başladığımız işte devam olunacaktır. Millettin ciddî kararı budur... Artık, bu milleti esir ve bu memleketi sömürge yapmak hevesinde bulunanların ne büyük gaflette oldukları anlaşılır. Memleketin gerçek istek ve ihtiyaçlarına tamamiyle uygun bir sulh yapmak imkânı hâsıl olduktan sonra, geçmişin kayıplarını az zamanda hızla ve güvenle gidermek mecburiyetindeyiz. *Özellikle, iktisat ve irfan (eğitim) çalışmalarında çok büyük azim ve gayret lâzımdır.* Bu çalışmaları esaslı ilkelere dayandırmak ve doğru istikametlerde sürdürebilmek için, bütün milletin çalışma ve gayretini ahenkli ve verimli kılmak maksadıyla, sulhten sonra, Halk Fırkası (Partisi) namı altında bir siyâsî kuruluşa lüzum olduğu kanaatindeyim..."³. İzmir'de, 31 Ocak'ta halk önünde yaptığı konuşmada ise, daha ziyade "kadın" konusu üzerinde durur: "...Tanrı, insanları iki cins olarak yaratmıştır. Bunlar, birbirlerine lâzımdır ve birbirlerini bütünler... Bir toplum, cinsinden yalnız birinin asrî (modern) icapları elde etmesi ile yetinirse; o toplum, yarıdan fazla zayıf bir durumda kalır. Bir millet, ilerlemek ve medenileşmek isterse; bilhassa bu noktayı esas olarak kabul etmek mecburiyetindedir. Bizim toplumumuzun başarısızlığının sebebi, kadınlarımıza karşı tindedir. *Bizim toplumumuzun başarısızlığının sebebi, kadınlarımıza karşı gösterdiğimiz kayıtsızlık ve kusurdan doğmaktadır.* İnsanlar, dünyaya, mukadder oldukları yaşamak için gelmişlerdir. Yaşamak demek, faaliyet demektir. Bu nedenle; bir toplumun bir uzvu faaliyette bulunurken, diğer uzvu işlemezse; o toplum, felce uğrar... Bu nedenle; bizim toplumumuz için ilim ve fenlâzım ise, bunları aynı derecede hem erkek ve hem de kadınlarımızın elde etmeleri lâzımdır...Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse; bu vazifenin ehemmiyeti lâııkı ile anlaşılır. Milletimiz, kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugün lâzım olan şeylerden biri de, kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Bu nedenle; kadınlarımız da âlim ve mütefennin (fen bilgini) olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün tahsil derecelerinden geçeceklerdir. Sonra, kadınlar, toplum hayatında erkeklerle beraber yürüyerek; birbirinin yardımcısı ve kollayıcısı olacaklardır... Düşmanlarımız, bizi, dinin tesiri altında kalmış olmakla itham (eder) duraksama ve çöküşümüzü buna yoruyorlar. Bu, yanlıştır. Bizim dinimiz, hiçbir vakit kadınların erkeklerden geri kalmasını istememiştir. Allahın emrettiği şey, erkek ve kadın Müslimlerin beraber olarak, ilim ve irfan elde etmesidir. Kadın ve erkek, bu ilim ve irfanı aramak ve nerede

³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II, s. 81-82.

bulursa oraya gitmek ve onunla donanmış olmak mecburiyetindedir... Türk toplumunda kadınlar ilimce, irfanca ve diğer hususlarda erkeklerden kesinlikle geri kalmamışlardır. Belki, daha ileri gitmişlerdir. Bugün bu memleketi inceleyelim... Tarlalarda erkeklerle beraber çalışan, eşeklerine binerek öteberi satmak için kasabalardaki pazar yerine giden, oralarda bizzat yumurta ve tavuğunu, buğdayını satan ve ondan sonra, lâzım olan şeyleri bizzat satın alan, köyüne dönen ve genel çalışmalarında kocalarına, kardeşlerine yardım eden kadınlar... Memleketimizde cahillik varsa, umu-mîdir; yalnız kadınlarımıza değil, erkeklerimize de yaygındır...Bu konuda son söz olarak diyorum ki, bizi analarımızın adam etmesi lâzımdı. Onlar, edebildikleri kadar etmişlerdir. Fakat; bugünkü seviyemiz, bugünkü temel icaplar ve ihtiyaçlara yetmez. Başka düşüncede, başka olgunlukta adamlara muhtacız. Bunları yetiştirecek olan, bundan sonraki annelerdir. Bu sözlerimin, istiklâlini, şerefini, hayat ve varlığını temin ve sürdürmeyi ilke kabul eden yeni Türkiye devletinin esaslarından birini teşkil etmesi lâzımdır ve inşallah edecektir..."⁴

XI. Birinci İktisat Kongresi'nin Açılışı:

Mustafa Kemal Paşa, Batı Anadolu gezi programını tamamlamak üzere, Şubat başlangıcında İzmir'den kısa bir süre için ayrılır; 5 Şubat'ta Akhisar'da konuşur⁵ 7 Şubat'ta Balıkesir'de camide halka hitap eder⁶ ve 10 Şubat'ta İzmir'e döner. Bu gelişinde en önemli olay, İzmir'de Birinci İktisat Kongresi'nin açılışıdır. Paşa, 17 Şubat'ta bu kongrede, millî iktisat politikamız bakımından temel bir değer taşıyan şu açış konuşmasını yapar (Özet): "...Sizler, doğrudan doğruya milletimizi teşkil eden halk sınıflarının içinden geliyorsunuz. Bu itibarla; memleketimizin, milletimizin halini, ihtiyacını ve milletimizin isteklerini ve acılarını yakından biliyorsunuz...Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler, doğrudan doğruya halkın ağızından söylenmiş sayılır. Bu, en büyük doğruluktur. Zira; halkın sesi, hakkın sesidir...Tarih, milletlerin yükseliş ve yıkılış sebeplerini ararken; birçok siyasî, askerî, içtimâî sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yok; bütün bu sebepler, sosyal olaylarda etkilidirler. Fakat; *bir milletin doğrudan doğruya hayatı ile, yükselişi ile, yıkılışı ile ilgili ve ilişkili olan, milletin iktisadî işleridir.* Tarihin ve tecrübenin tespit ettiği bu hakikat, bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde de tamamiyle bellidir. Gerçekten; Türk tarihi tetkik olunursa, bütün yükseliş ve yıkılış

⁴ a.g.e., s. 84-87.

⁵ a.g.e., s. 91-93.

⁶ a.g.e., s. 93-99.

sebeplerinin bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır...Yeni Türkiyemizi lâıyk olduğu duruma ulaştırabilmek için, mutlaka iktisadî işlerimize birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Çünkü; zamanımız, tamamiyle bir iktisat devresinden başka bir şey değildir...Bir milletin hayat sebeplerini, refah ve saadetini teşkil eden iktisat işleri ile meşgul olmaması, dikkat çekici bir şeydir. Fakat biz, itiraf etmeye mecburuz ki; iktisat işlerimize lüzumu kadar ehemmiyet vermemiş bulunuyoruz. Bir milletin doğrudan doğruya hayat sebepleri ile meşgul olamaması o milletin yaşadığı devirler ile ve devirleri tespit eden tarihi ile çok ilgilidir. Bu nedenle; biz de, eğer meşgul olmamış isek; gerçek sebeplerini, geçirdiğimiz devirlerde ve özellikle tarihimizde arayabiliriz. Fakat; böyle bir tetkik yaptığımız zaman, üzülererek itiraf etmeliyiz ki; biz, henüz, şimdiye kadar hakikî, ilmî, müspet manası ile millî bir devir yaşayamadık. Bu nedenle, millî bir tarihe malik olamadık. Bu noktayı biraz açıklayabilmiş olmak için, hep beraber Osmanlı tarihini hatırlayalım. Osmanlı tarihinde bütün gayretler, bütün çalışmalar, milletin arzusu, emelleri ve gerçek ihtiyaçları bakımından değil; belki, şunun bunun özel emellerini, ihtiraslarını tatmin bakımından vuku bulmuştur. Meselâ; Fatih İstanbul'u zaptettikten sonra, yani Selçuklu saltanatı ile Doğu Roma İmparatorluğunu miras olarak elde ettikten sonra, Batı Roma İmparatorluğunu da zaptederek; büyük bir saltanat kurmak istedi. Böyle büyük bir emel takip eyledi. Böyle bir emeli takip ve tatbik edebilmek için, bütün milleti, asıl unsuru, arkasından bu hedefe doğru sevketti. Meselâ; Yavuz Sultan Selim, Fatih'in açtığı Batı cephesini tespit etmekle beraber; bütün Asya'yı birleştirerek, büyük bir İslâm imparatorluğu vücuda getirmek üzere, böyle bir siyasi meslek takip etti. Asıl unsuru bunun arkasından dolaştırdı. Kanunî Süleyman, her iki cepheyi azamî derecede genişletmek, bütün Akdeniz'i bir Osmanlı havuzu haline getirmek, Hindistan üzerinde nüfuzunu kurmak gibi çok büyük, şahane bir siyaset takip etti. Bu siyasetin tatbiki için, asıl unsuru kullandı...Bütün bu davranışlar ve hareketler araştırılırsa, görülür ki; bu büyük, güçlü padişahlar, takip ettikleri dış siyasette kendi emelleri, hırsları ve arzularına dayanmışlardır. Büyük ve şahane arzularına dayanmakla beraber; iç teşkilâtını, iç siyasetlerini, bu ihtirasları yaratan dış siyasetlerine göre düzenlemek zorunda kalmışlardır. *Halbuki; dış siyaset, iç teşkilât ve iç siyasete dayandırılmak zaruretindedir; yani, iç teşkilâtının tahammül edemeyeceği büyüklükte olmamalıdır.* Yoksa; hayalî dış siyaset peşinde dolaşanlar, dayanak noktalarını kendiliğinden kaybederler.

Gerçekte; Osmanlı hakanları, asıl olan noktayı unuttular. Hisleri ve emelleri üzerine bütün hareket ve işleri bina ettiler. İç teşkilâtı, dış siyaset-

lerine uydurmak zorunda kalınca; zaptettikleri memleketlerde bütün unsurları; dilleri, dinleri, gelenekleri, her şeyi başka başka olan ve birçok milletlerden ibaret bulunan bu unsurları, olduğu gibi muhafazaya kalkıştılar ve onlara bütün bu şeyleri korunmuş bırakabilecek ayrıcalıklar, imtiyazlar verdiler. Buna karşılık; asıl unsur, sefer yapmakla, fetihler yapılan alanlarda ölmekle, zapt olunan memleketlerin kendisini ve halkını beslemekle ve onlara bekçilik etmekle kendi kendisini tahrip ediyordu. Bu itibarla; millet, asıl unsur kendi evinde, kendi yurdunda ve kendi gerçek hayat ihtiyaçlarını elde etmek için çalışmaktan tamamiyle mahrum bir halde bulunuyordu... Millet, hayati ihtiyaçlarla meşgul olmaktan engellenmiş olarak diyar diyar dolaştırılıyor ve bu yeni diyarlar halkı, birçok ayrıcalıklara, birçok imtiyazlara malik olarak çalışıyordu. Yani, fethedenler, asıl unsuru peşine takarak kılıçla fetihler yaparken, kılıç sallarken; zapt olunan memleketler ahali, kazandıkları ayrıcalıklar, imtiyazlarla sabana yapıyorlar, toprak üzerinde çalışıyorlardı. Arkadaşlar, kılıçla fetihler yapanlar, sabanla fetihler yapanlara yenilmeye ve sonunda yerlerini bırakmaya mecburdurlar. Nitekim, Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur... Bu, bir gerçektir ki; tarihinin her devrinde ve cihanın her yerinde aynen vuku bulmuştur... Osmanlı fatihleri, hakanları, istilâcıları, asıl unsurla beraber sabanın önünde mağlûp olup geri çekilmeye başladıktan sonra; asıl felâketlerin büyüğü başladı. Sırf şahane bir insan olarak yabancılara verilmiş olan ve özel bir lütuf olarak memleket içindeki Müslüman olmayan unsurlara verilmiş olan her şey, müktesep hak sayıldı. Fakat; yabancılar, yalnız bu hakları muhafaza ile de yetinmediler. Belki her gün, onları biraz daha artırmak için çareler aradılar ve buldular... (I. Dünya Savaşı ve sonrasını açıklayarak ve Millî Mücadelede kazanılan zaferi vurgulayarak) *siyasî ve askerî zaferler ne kadar büyük olursa olsunlar, iktisadî zaferlerle taçlanmazlarsa, taçlanamazlarsa; kazanılan zaferler yaşayamaz, az zamanda söner.* Bu itibarla; en kuvvetli ve parlak zaferimizin dahi temin edebildiği ve daha edebileceği yararlı meyveleri tespit için, iktisat işlerimizin, iktisadî hâkimiyetimizin temin edilmesi, sağlamlaştırılması ve genişletilmesi lâzımdır... *En kuvvetli silahımız, iktisat işlerindeki büyüklük, sağlamlık ve başarımız olacaktır...* İçine girdiğimiz halk devrinin, millî devrin millî tarihini dahi yazabilmek için kalemlerimiz sabanlar olacaktır. Bence halk devri, iktisat devri kavramı ile ifade olunur. Öyle bir iktisat devri ki; onda memleketimiz bayındır olsun, milletimiz refah içinde olsun ve zengin olsun. Bu noktada bir felsefeyi size hatırlatayım: El kanaatü kenzi lâyüfna (ayrılmaz kanaat). Kanaati kenzi lâyüfna (ayrılmaz) farzetmek, fakirliği fazilet bilmek felsefesine de iktisat devri artık son versin... Bu felsefeyi, mutlaka yanlış

yorumlamak yüzünden; bu millete, bu memlekete çok büyük fenalık edilmiştir... Biliriz ki; Allah, dünya üzerinde yarattığı bu kadar nimetleri, bu kadar güzellikleri insanlar istifade etsin, nimetlerinden yararlansın diye yaratmıştır ve azamî derecede istifade edebilmek için de, bugün kâinattan esirgediği zekâyı, akli insanlara vermiştir. Eğer vatan denilen şey, kupkuru dağlardan, taşlardan, mezra sahalarından, çıplak ovalardan ve vatan, şehirler ve çöllerden ibaret olsa idi, onun zindandan hiçbir farkı olmazdı. Ve gerçekten; bu dediğimiz felsefenin sahipleri, bu kıymetli vatanımızı böyle zindan ve cehennem yapmaktan başka bir şey yapmamışlardır. Halbuki; bu vatan, evlât ve torunlarımız için cennet yapılmaya lââyık, en lââyık bir vatandır. İşte, bu memleketi böyle bayındır hale, cennet haline getirecek olan, iktisadî tedbir ve etkenler ve iktisadî faaliyetlerdir. Bu nedenle, *öyle bir iktisat devri lâzımdır ki; artık, milletimiz insanca yaşamasını bilsin, insanca yaşamasının neye bağli olduğunu öğrensin ve o çarelere başvursun...*

Ve artık bu memleket, böyle fakir ve bu millet hakir değil; belki, memleketimize zengin memleketi, zenginler memleketi; bu yeni Türkiye'nin adına da çalışanlar diyarı denilsin. İşte millet, böyle bir devir içinde bulunuyor ve böyle bir devri yükseltecektir... Ve böyle bir devrin tarihini yazacaktır. Ve böyle bir devirde, böyle bir tarihte en büyük makam, en büyük hak, çalışanlara ait olacaktır... İktisat alanında düşünürken ve konuşurken, zannolunmasın ki; biz yabancı sermayesine düşman bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz büyüktür. Çok çalışmaya ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Bu nedenle; kanunlarımıza riayet etmek şartıyla, yabancı sermayesine lâzım gelen güvenceyi vermeye her zaman hazırız ve arzu edilir ki; yabancı sermaye, bizim çalışmamıza ve bilinen zenginliğimize katılsın. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin; fakat, eskisi gibi değil... Biz şimdiden hayat ihtiyaçlarımızı temine başlamış bulunuyoruz... Fakat; *muvaffak olmak için, çok çalışmak lâzım olduğunu bilmeliyiz.* İktisadî işler diyoruz. Fakat; *iktisadî işler demek, her şey demektir. Yaşamak için, mesut olmak için, insanlığın varlığı için ne lâzımsa onların tümü demektir.* Ziraat demektir, ticaret demektir, çalışmak demektir, her şey demektir... Bu büyük ve feyizli toprakları işleyebilmek, işletebilmek için noksan olan el emeğini mutlaka fennî aletler ile karşılamak zorundayız. Memleketimizi, bundan başka, demiryolu ile ve üzerinde otomobiller çalışır şoselerle ağ haline getirmek mecburiyetindeyiz.... Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla, halkımızın çoğunluğu çiftçidir, çobandır. Bu nedenle; en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz ve bu sahada mühim yarışma alanlarına atılabiliriz. Fakat; aynı zamanda sanayimizi de artırmak ve genişletmek zorundayız...

Ürünlerin ve mamullerin alışverişi ve servete dönüşmesi için, ticarete ihtiyacımız vardır... Bunda başarılı olabilmek için, gerçekten memleketin ve milletin ihtiyacına uygun esaslı program üzerinde bütün milletin birleşik ve uyumlu çalışması lâzımdır... Bence; yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır... Bu nedenle, evlâtlarımızı eğitmeliyiz; onlara o suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki; ticaret, ziraat ve sanatta ve bütün bunların faaliyet sahalarında yararlı olsunlar, etkili olsunlar, aktif olsunlar, pratik bir organ olsunlar. Bu nedenle; eğitim programımız, gerek ilk öğretimde, gerek orta öğretimde verilecek bütün şeyler, bu görüşe göre olmalıdır. Eğitim programlarımız gibi, devlet şubeleri için tasavvur olunacak programlar da, iktisat programına dayanmaktan kendini kurtaramazlar... Bu dakikada dinleyicilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlar ve işçidir. Bunların hangisi birbirinin karşısında olabilir? Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, birbirine ve işçiye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir?... Programdan bahsolunduğu zaman, âdetâ denebilir ki; bütün halk için bir çalışma misak-ı millîsidir. Ve böyle bir çalışma misak-ı millîsi mahiyetinde olan program etrafında toplanmaktan hâşıl olacak siyasî şekil ise, gelişigüzel bir parti mahiyetinde tasavvur edilmemek lâzım gelir ve sulhtan sonra vukua gelebilecek olan böyle bir siyasî şeklin, şimdiye kadar olduğu gibi, milletin azim ve imanı ile ve birlik ve dayanışmasının birbirine yardımcı olması ile başarılı olacağı hakkındaki kanaatim kuvvetlidir ve tamdır..."⁷

XII. Güney Anadolu Gezisi:

Batı Anadolu Gezisini 17 Şubat 1923'te İzmir'de İktisat Kongresi'nin açılışı ile noktlayan Mustafa Kemal Paşa, 18 Şubat'ta Eskişehir'de, Lozan'dan dönmekte olan İsmet Paşa ile buluşarak, birlikte Ankara'ya gider. Ankara, daha açıkçası Meclis, Lozan Konferansı'nın kesilişinin heyecanı içindedir. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...Anlaşıldığına göre; muhalifler, Murahhas Heyetimize, İsmet Paşa'ya, aman vermeyen bir hasım kesilmişlerdir. Güya, sulh olmuş iken, İsmet Paşa yapamamış, geri gelmiş. Murahhas Heyeti, Vekiller Heyetinin talimatına aykırı hareket eylemiş... 27 Şubat 1923 gizli oturumunda başlayan taarruzlar, 6 Mart 1923 gününe kadar hararetli, heyecanlı bir surette devam etti... (Paşa, bazı açıklamalar yaptıktan sonra, şöyle diyor) Düşüncelerime ilâve ettim ki: Murahhas Heyetimiz, kendine verilen vazifeyi tamamiyle ve pek mükemmel bir surette

⁷ a.g.e., s. 99-112.

yapmıştır. Milletimizin ve Meclisimizin şerefini korumuştur. Eğer sulh meselesini iyi sonuçlandırmak istiyorsak; Meclis tarafından da, Murahhas Heyetimize manevî kuvvet verilerek çalışmalarına devam ettirilmek lâzımdır. Bu suretle hareket ederseniz, ümitli olabiliriz ki, bir sulh safhasına girmek mümkündür...”⁸. Bunun üzerine, Meclisteki tartışmalar sona erer.

Mustafa Kemal Paşa, olağanüstü denebilecek ruhsal gücünü dinç tatabilmenin kaynağını her zaman Türk milletinin yurtseverliğinde ve sağduyusunda bulan bir yaradılıştadır. Bu nedenle; gezisini sürdürerek Güney Anadolu’da toplumla kucaklaşmak üzere, 13 Mart 1923’te Ankara’dan trenle hareket eder. 12 gün süren (13 Mart - 25 Mart 1923) bu gezide ilk önemli durak Adana’dır. 15 Mart sabahı Adana’ya varan Paşa, büyük bir coşku ile karşılanır. Bu sırada hazır bulunan herkesi duygulandıran şöyle bir olay dikkati çeker: “...Atatürk, öğrencilerin yanına doğru ilerlediği sırada, karşıda siyahlara bürünmüş otuz kadar kızın ağlaştıklarını gördü. Oraya yöneldi. Derken, bunların arasından iki genç kız, ellerinde iki buket, Atatürk’e ilerledi. Birinin göğsünde *İskenderun*, ötekinde *Antakya* yazıyor, gerçekten hürgür hüngür ağlıyorlardı. Çiçekleri Atatürk’e ve Lâtiye Hanım’a sundular: *Büyük Gazi, bizi de kurtar! Beşikteki çocuklarımız öldürülüyor. Yurdumuz, yuvamız dağıldı. Bizi de Hürriyete, Anavatan’a kavuştur.* Atatürk, Hatay’ı temsil eden bu topluluğa seslendi: *Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalamaz. Günün gelecek, siz de kurtulacaksınız.* İlk sözü bu olmuştu Adana’da”⁹

Paşa, aynı gün (15 Mart) öğleden sonra Türk Ocağı’na gider ve özellikle gençliğe yönelik şu konuşmayı yapar (Özet): “...Genç arkadaşlarım, ...Ben ve benim gibi sevdiğiniz ve sevdiğinize şüphe olmayan arkadaşlarla beraber vicdanımıza düşen vazifeyi yaptık. Bu hususta bize cesaret veren siz ve sizi vücuda getiren büyük kalpli analar ve babalarınız ve bu millettir... Üç dört yıl içinde yapılan şeyler, kazanılan başarılar ve inkılâplar, bu müddete sığmayacak kadar yoğunudur. Bu yoğunluğu, ancak, sizin gibi evlâtları olan bir millet omuzlarında taşıyabilir... Yer yer iç isyanlar oldu, birçok kanlar aktı ve millet, sonunda gerçeğin nerede olduğunu anladı. Bütün milletin iftihar edeceği bu sonuçları, henüz güvenilir saymak gaflet (ihtiyatsızlık) olur. Henüz gerçeği görmekten uzak kimseler var. Lâkin, bilerek veya bilmeyerek milletin şerefine ve haysiyetine saldıran kimseler olsa bile; bu gibiler, sizin gibi vicdanlı ve dimağları gelişmiş gençler karşısında baş kaldırmaya imkân bulamayacaklardır. Millet, ulaştığı saadet

⁸ Nutuk II, s. 721-722.

⁹ Mehmet Önder, Atatürk’ün Yurt Gezileri, Ankara, 1975, s. 15.

mertebesinde (aşamasında) daha çok sizler, dikkat ve uyanıklıkla uyumlu olarak çalışmaya mecburdur. Gerçek zafer, muharebe meydanlarında muvaffak olmak değil; asıl zafer, başarıların kaynaklarını kuvvetlendirmek, milleti yükseltmektir. Memleketimiz, baştan sona kadar, hazinelerle doludur. Biz, o hazineler üstünde aç kalmış insanlar gibiyiz. Hepimiz, bütün bu hazineleri meydana çıkarmak ve servet ve refahımızın kaynaklarını bulmak vazifesi ile yükümlüyüz. Bu vazifelerin kolaylıkla yapılacağını kabul etmek doğru değildir. Eminim ki; gençler, yalnız nazariyelerle meşgul değildirler. Sanatın, ziraatın, ticaretin ne olduğunu anlayan ve bunları fiilen tatbik eden gençlerdir. Gerçek başarıya ancak bu gibi verimli sahalardaki çalışma ile varacağız...”¹⁰. Yine, 15 Mart'ta lise binasında, halkın çeşitli kesimlerinden oluşan bir topluluğa seslenişinde, şu dikkate değer sözler göze çarpar: “...Arkadaşlarımız ve milletin bütün fertleri gibi, millî davamızda benim de çalışmalarım olmuş ise de; bu çalışmalarda kuvvetli atılımlar ve başarılar varsa, bunu bana bağlamayınız. Ancak ve ancak bütün milletin manevî kişiliğine bağlayınız. Ben, milletin bu yüksek manevî kişiliği içinde sadece bir fert olmakla bahtiyarım... Geleceğe güvenle yürümekte devam edilecektir. Bugüne kadar ki millî çalışmalarımızın kıymeti pek yüksek, başarı ve zaferlerimizin derecesi pek kuvvetlidir. Fakat; düşmanlarımız o kadar çok ve kalplerinde, vicdanlarında ve kafalarında aleyhimize besledikleri duygular ve düşünceler o kadar kuvvetlidir ki; elde ettiğimiz bu kadar başarılarla o duygu ve düşünceleri giderebileceğimizi zannetmek, gaflete düşmek olur... Düşmanlarımızın hakkımızda uzun asırlarla biriken duygularını yalnız bugünkü olaylarla silebileceğimizi sanmak, gerçeği söylemek olmaz. Biz, bunu zaferlerle değil; ancak bugünkü ilerlemeleri kabul, bugünkü ilmin ve medeniyetin istediği hususların hepsine girişme ve bütün medenî milletlerin bilgi seviyelerine fiilen ulaşmak ile yapacağız. Milletimizin kabiliyeti, çalışmaya olan aşkı, bizi bu yüksek aşmaya erişirmeye kolaylıkla yeterlidir...”¹¹. Paşa, ertesi gün (16 Mart), yine Türk Ocağı'nda, bu defa çiftçiler için yaptığı önemli konuşmada şu hususlar üzerinde durur (Özet): “...Arkadaşlar, dünyada fetihlerin iki vasıtası vardır: biri kılıç, diğeri saban (sapan)... Milletleri vatanlarında yerleştirmenin, millete istikrar vermenin vasıtası sabandır. Saban, kılıç gibi değildir. O, kullandıkça kuvvetlenir. Kılıç kullanan kol, çok geçmeden yorulduğu halde; sabanı kullanan kol, zaman geçtikçe toprağın daha çok sahibi olur. Kılıç ve saban, bu iki fatihten birincisi, ikincisine daima mağlûp oldu...

¹⁰ A.S.D. II, s. 113-114.

¹¹ a.g.e., s. 115-116.

Milletimiz çok büyük acılar, yenilgiler, facialar görmüştür. Bütün olanlardan sonra, yine bu topraklarda bulunuyorsa; bunun asıl nedeni şundandır: Çünkü; Türk çiftçisi, bir eli ile kılıcını kullanırken; diğer elindeki sabanla topraktan ayrılmadı. Eğer, milletimizin büyük çoğunluğu çiftçi olmasa idi; biz, bugün dünya yüzünde bulunmayacaktık... Güzel vatanımızı fakirliğe, memleketi harap bir duruma sürükleyen çeşitli sebepler içinde en kuvvetlisi ve en ehemmiyetlisi, ekonomik işlerde istiklâlden mahrum olmamızdır... (Paşa, yaptığı uzun konuşmasında; zaman zaman komşu devletlere de değinerek, ekonomi, millî hâkimiyet, millî birlik, savaş ve barış gibi çok kapsamlı konulara da temas eder ve sözlerini şöyle sürdürür) Ne olursa olsun; şu ve bu sebepler için, milleti harbe sürüklemek tarafı değilim. *Harp zarurî ve hayatî olmalı. Gerçek inancım şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda acı duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Lâkin, milletin hayatı tehlikeye maruz kalmayınca, harp bir cinayettir...* Sulhun imzası ile önümüzde yeni bir çalışma devri açılacak. O zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihî vazifesini tamamlamış olacağı için, tabîi olarak yeni seçimler yapılacaktır. Yeni seçimi çok mühim bir vatan meselesi olarak telâkki ediniz. Çünkü; bundan sonra toplanacak olan meclisin memlekete, millete yapmaya mecbur olduğu vazifeler çok güç, çok ağır, çok mühimdir. *İçinizde memleketi ve milleti en çok seven, aklına, zekâsına, vicdanına en çok güvendiğiniz insanları seçiniz.* Ancak bu sayede meclis sizin arzularınızı yerine getirmeye, lâîk olduğunuz refahı temin kudretine malik olacaktır..."¹². Paşa, Adana'daki son konuşmasını 16 Mart akşamı Türk Ocağı'nda esnaf kuruluşlarına karşı yaparak, özellikle sanat, sanat adamı, hafta tatili ve din konusu üzerinde durur (Özet): "...Bir milleti yaşatmak için birtakım temeller lâzımdır ve bilirsiniz ki, bu temellerin en mühimlerinden biri sanattır. Bir millet sanattan ve sanatkârdan mahrumsa, tam bir hayata malik olamaz... *Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş olur.* Yalnız şunu söyleyeyim ki; milletlere tek tek sanatkâr yetiştirmek kâfi değildir. İnsanlar tek tek çalışırlarsa muvaffak olamazlar... İlk gerçek olarak anlarız ki; herhangi sanatta emniyetle ilerlemek arzu edilirse, aynı meslek ve sanatta bulunan insanların dayanışma içine girmesi lâzımdır... Bir millet sanata ehemmiyet vermedikçe, büyük bir felâkete mahkûmdur... Asil milletimiz sanattan mahrumdu. Sanatkârlar azdı. Mevcut olanlar da lâzım olduğu derecede sanatta usta değildi... Memleketiniz sizindir, Türklerindir... Bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir. Arkadaşlar, bu memleketin halkı üzerinde kimsenin hak ve

¹² a.g.e., s. 117-125.

yetkisi olmadığı gibi, bu memleketi dışarıya muhtaç ettirmemek de size düşen bir vazifedir... Sizler ki, çok çalışıyorsunuz; çok çalışanlar o nispette havaya, sükûna, istirahat muhtaçtırlar... Bizi yanlış yola sevk eden soysuzlar, bilirsiniz ki; çok defa din perdesine bürünmüşler, saf ve temiz halkımızı hep şeriat sözleri ile aldatagelmışlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz... Görürsünüz ki; milleti mahveden, esir eden, harap eden fenalıklar, hep din kılığı altındaki küfür ve melunluktan gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırırlar. Halbuki; hamdolsun, hepimiz Müslümanız, hepimiz dinimize bağlıyız... Milletimizin içinde gerçek ve ciddi din adamları (ulema) vardır... (Gerekirse) bu gibi din adamlarına gidin... Fakat; genel olarak, buna da ihtiyaç yoktur. Özellikle bizim dinimiz için herkesin elinde bir ölçü vardır. Bu ölçü ile, hangi şeyin bu dine uygun olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. *Hangi şey ki; akla, mantığa, kamu menfaatine uygundur; biliniz ki, o, bizim dinimize de uygundur...* Eğer bizim dinimiz aklın, mantığın uygun düştüğü bir din olmasa idi; en mükemmel, son din olmazdı... Babalarımız, babalarımızın babaları sanatla, millete hayat ve saadet verecek sahalarla lüzumu kadar uğraştırılmamış, kendi evlerini ve kendi işlerini bırakmışlar, yabancıların bekçiliğini yapmışlar. Halbuki; bizi mahvetmek isteyenler, sanatın her dalında ilerlemişler. Bugünkü tezgâhla Amerika ve Avrupa'ya karşı mücadelenin nasibi yenilgidir. Kendi derecemizi bilelim. İnsafılı olalım. Neyi öğrenmek lâzımsa onu öğrenelim... Bazı kimseler asrî (çağdaş) olmayı kâfir olmak sayıyorlar. Asıl küfür onların bu zannıdır. Bu yanlış yorumu yapanların maksadı, İslâmların kâfirlere esir olmasını istemek değil de nedir? Her sarıklı hoca sanmayın; hoca olmak sarıklı değil, beyinlidir..."¹³

Mustafa Kemal Paşa, 17 Mart 1923 sabahı Adana'dan Mersin'e hareket eder. O gün Mersin'de bazı kısa ziyaretler yaptıktan sonra Millet Bahçesinde Türk Ocağı'nın düzenlediği bir açık hava toplantısına katılır. Paşa ile beraber bulunmakta olan tanınmış bir yazarın anlattığına göre, "...duvarların ve ağaçların üstüne kadar her yer insanlarla dolu. Fakat, Mersin'de her şey aksi gidiyor. Orta yere, birkaç basamakla çıkılıp tıpkı tahtları andıran bir yer yapmışlar. Kral ve kraliçeye mahsus gibi yaldızlı iki koltuk. Gazi, sanki, refikası ile beraber, tüner gibi oraya çıkacak. Bahçeye girip de o manzarayı görür görmez adam akıllı kızdı ve *bu ne maskaralık!* diyerek, tahta sandalyelerden birini alıp rastgele oturuverdi"¹⁴. Burada, Paşa, Mersin Türk Ocağı Başkanı (Dr. Reşit Galip)'nın konuşmasını ce-

¹³ a.g.e., s. 125-128.

¹⁴ İsmail Habib Sevük, Atatürk İçin, İstanbul, 1939, s. 32.

vaplandırmak üzere, özetle şu konuşmayı yapar: "... Gerçekten; muhterem Doktorun dediği gibi, benim için dünyada en büyük mevki ve mükâfat, milletin bir ferdi olarak yaşamaktır... Bugün olduğu gibi, ömrümün sonuna kadar, milletin hizmetinde olmakla iftihar edeceğim... Mersinliler, memleketiniz Türkiye'nin çok mühim bir noktası bulunuyor, çok mühim bir ticaret noktasıdır... Memleketinize sahip olabilmek için çektiğiniz acılar, sıkıntılar, yokluklar büyük olmuştur... Hepimiz arzu edelim ki, acı günler tekerrür etmesin... Buna gerçekten lâıyk olmak lâzımdır. Muharebe meydanlarında kıymetli evlâtlarımızın süngü ve silâhlarının başarısı yeterli değildir. Bu zafer ve başarılar çok büyüktür. Ancak; gerçek refah ve saadete kavuşabilmek için, asıl bundan sonra çalışmak lâzımdır. Sizin için zafer ve ilerleme sahası iktisat işlerinde, ticarettedir. Bunu takdir ediyorsanız, çok çalışmaya mecbursunuz. Aksi takdirde; memleketin gerçek sahibi olduğunuzu söylemeniz bile, kimseyi inandıramazsınız..."¹⁵.

17 Mart 1923 günü öğleden sonra Mersin'den ayrılan Mustafa Kemal Paşa, geceyi Tarsus'ta geçirir ve 18 Mart günü Tarsus Çiftçiler Yurdu'nu ziyaret ederek, burada çiftçilere seslenir (Özet): "... Ben ne düşündüklerinizi bilen, ne hissettiklerinizi duyan, ne dertleriniz olduğunu anlayan bir arkadaşınız, bir kardeşiniz olmakla iftihar etmekteyim... Şimdiye kadar, yani üçbuçuk sene evvele kadar, vatanın birçok unsurları içinde en çok sıkıntı, zorluk, acı çeken sizdiniz. Herkesten çok çalışan siz olduğunuz halde, en çok cefayı çeken sizdiniz. Vatan en çok sizin emeğinize dayandığı halde, en az bahtiyar ve mesut olan yine sizdiniz. Bunun sebebi sizinle meşgul olunmaması idi. Sizi düşünen pek az kimse vardı... Artık, bundan sonra böyle olmayacaktır... Milletin çoğunluğu sizlersiniz... Biz çok iyi çiftçi ve çok iyi asker yetiştiren bir milletiz. İyi çiftçi yetiştirdik: Çünkü, topraklarımız çoktur; iyi asker yetiştirdik: Çünkü, o topraklara kast eden düşmanlar fazladır. O toprakları sürenler, o toprakları koruyan hep sizlersiniz. Bundan sonra da, daha iyi çiftçi ve daha iyi asker olacağız. Lâkin; bundan sonra asker oluşumuz, artık eskisi gibi başkalarının hırsı, şan ve şerefi, keyfi için değil; yalnız ve yalnız bu aziz topraklarımızı muhafaza etmek içindir... Milletimiz çok cevherli, çok kabiliyetli, diğer milletlere çok üstün olduğunu (geçirdiğiniz) bu mücadelede gösterdiği şuurla, azimle, yiğitlikle pek güzel ispat etti. Bu kabiliyeti, bundan sonra da, imar sahasında gösterecektir. Çiftçilerimizin gayreti ile memleketimizin verimli tarlaları birer bayındır yer kaynağı olacaktır. Şüphesiz, bu bayındır yeri cihandaki düşmanlara karşı müdafaa için kıymetli bir ordumuz da bulunacaktır...

¹⁵ A.S.D. II, s. 129-130.

Buraya kadar yalnız bu iki unsur (çiftçi ve asker) üzerinde söz söylediğim için, diğer unsurlara o kadar ehemmiyet vermediğim manasını anlamayınız. Sirtınıza giydiğiniz elbise, ayağınıza geçirdiğiniz kunduralardan en ufak şeylere kadar sanat sahiplerine muhtaçsınız... Bütün bu ihtiyacınızı temin için... kendinizden olan sanatkârlara koşacaksınız, onlara yardım etmek hem borcunuz, hem menfaatinizdir... İhtiyacınızdan fazla üretimi dışarıya gönderecek ve onları altına dönüştüreceksiniz. Bunu yapabilmek için tüccarlara ihtiyacınız vardır. Eğer tüccarlar bizden olmazsa; millî servetin ehemmiyetli bir kısmı, şimdiye kadar olduğu gibi, yine yabancılar kalacaktır. Onun için, millî ticaretimizi yükseltmeye mecbursunuz. Bütün bu basit, fakat hayatî gerçekleri bilerek, bilmeyenlere de yoluyla veya zorla anlatarak gayemize yürüyeceğiz. Hepiniz pek güzel anlamışsınızdır ki; bizi o gayeye varmaktan meneden iki kuvvet vardır. Biri, dış düşmanlardır... Fakat... bizim için bunlardan daha zararlı, daha tehlikeli bir sınıf vardır: O da, içimizden çıkması muhtemel olan hainlerdir. Akli eren, memleketi seven, gerçeği gören kimselerden böyle düşman çıkmaz. İçimizde böyleleri çıkarsa; onlar, ya akli ermeyen cahiller, ya memleketi sevmeyen fenalar, ya gerçeği görmeyen körlerdir. Biz, *cahil dediğimiz vakit, mutlaka okumamış olanları kasdetmiyoruz. Kasdettiğim ilim, gerçeği bilmektir.* Yoksa, okumuş olanlardan en büyük cahiller çıktığı gibi; hiç okumak bilmeyenlerden de, özellikle sizin içinizde görüldüğü gibi, hakikati gören gerçek âlimler çıkar. Sözlerime son verirken, tekrar, dikkatinizi şu noktaya çekiyorum. Paramızı, hayatımızı dış düşmanların sarkıntılığından kurtarmak, bu memleketin dış düşmanlara esir olmasına müsaade etmemek ne kadar lâzımsa; aynı zamanda ve onlardan daha fazla bir uyanıklıkla iç düşmanlara, içerdeki zararlı adamlara da dikkatle bekçilik yapmak ve onların her hareketini gözden kaçırmamak mecburiyetindeyiz. Biz, ancak bu gayretle, bu uyanışla çalışarak muvaffak olacağız. Bütün dünya, Türkiye'nin saygı değer varlığına imrenecek ve milletimize lâayık olduğu ve hak ettiği yüksek mevki ayıracaktır..."¹⁶. Paşa, aynı gün (18 Mart) Gençlik Yurdu'nda da bir konuşma yaparak, özellikle gençlere öğütlerde bulunur (Özet): "...Fertler hayatta üç devre geçirir. Devletlerin hayatı da bu devirleri geçirebilir. Eski Osmanlı Hükümeti, bu hayat devirlerinin üçünü yaşadıkdan sonra, yokluk tarihine karıştı. Onun yerini, dünya tarihinde bir yeni Türkiye aldı. Yeni Türkiye Devleti, bütün Türklük özelliklerini; yani, onun dinç, azimli, faziletli etkenlerini kendisinde toplamıştır. Gençler! Biz, size, geçmişten, geçmişin boş inançlarından, geçmişin mevcudiyetinden arınmış bir

¹⁶ a.g.e., s. 130-133.

(eser) bıraktık...(bu eseri) büyütüp yükseltmek, bizlerden sizlere yönelir... Hayat, mücadeleden ibarettir. Bundan dolayı, hayatta yalnız iki şey vardır: yenmek, yenilmek. Size, Türk Gençliği'ne bıraktığımız ve verdiğimiz vicdan emaneti, yalnız ve daima yenmektir ve eminim, daima yeneceksiniz. Milletın yükselme vasıta ve şartları için yapılacak şeylerde, atılacak adımlarda asla tereddüt etmeyin. Milleti o yükseliş aşamasına götürmek için (karşımıza) dikilecek engellere hep birlikte mani olacağız. Bunun için beyinlerinize, kültürünüze, bilgilerinize, icap ederse bileklerinize, kol gücünüze, bacaklarınıza müracaat edecek; fakat neticede, mutlaka ve mutlaka o gayeye varacağız. Gerek burada ve gerek seyahat ettiğim bütün yerlerde, genç arkadaşlarınız, hep sizler gibi, duygulu, azimli ve cesurdur. Bu nedenle; şimdiden, geleceğin parlak ufuklarını görmekle mesuttur. Bu millet, sizin gibi evlâtları ile lâıyk olduğu olgunluk seviyesine ulaşacaktır..."¹⁷.

Güney Anadolu Gezisini tamamlayan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya, Konya-Afyon-Kütahya üzerinden gitmek üzere, 19 Mart 1923'te Tarsus'tan ayrılır ve 20 Mart günü öğleye doğru Konya'dadır. Burada üç gün kalacak olan Paşa, çeşitli topluluklara karşı birkaç konuşma yapar. Bunların ilki 20 Mart'ta yaptığı şu konuşmadır (Özet): "... Dış düşman, artık, bizim için bir düşman olmaktan çıkmıştır. İstiklâlimizi yok etmeye çalışanlar, artık, bizim için korkunç değildir. Onun tehlikeli olamaması için icap eden tedbirler alınmıştır. Biz, dış düşmanı bu hale milletin birliği ile getirdik. Lâkin, düşman yalnız dışarda değildir. İçerde de bu milletin hayatı ile oynamak isteyen düşmanlar var. Dış düşmana karşı aldığımız tedbirleri, gösterdiğimiz birliği, iç düşmana karşı da daha şiddetle, daha uyanıklıkla göstermeliyiz. Süngü ile, silâhla, kanla elde ettiğimiz zaferden sonra; kültür, ilim, fen, iktisadî işler gibi sahalarda muzaffer olmak için çalışacağız. Milleti refah ve yükselişe götürecektir bu sahalarda emniyetle, muvaffakiyetle yürüyebilmek ise, yalnız bir şarta bağlıdır. Bu şart şudur: Milletın doğrudan doğruya kendi hâkimiyetine kendinin sahip olmasıdır. Üçbuçuk dört seneden beri tatbik edilerek milleti kurtuluşa erdiren, bundan sonra da sonsuza kadar tatbiki ile milleti yükselişe götürecektir olan bu idare tarzı için tehlikelerin hepsi yok olmuş değildir. Lâkin; hâkimiyetine doğrudan doğruya sahip olmanın kıymetini pek iyi anlayan ve pek iyi bilen millet, bu mukaddes hâkimiyetine karşı başgösterecek her tehlikeyi ezecektir..."¹⁸. Daha sonra Konya Türk Ocağı'na giderek gençliğe yönelik

¹⁷ a.g.e., s. 133-134.

¹⁸ a.g.e., s. 134-136.

uzun bir konuşma yapar (Özet):” ... Arkadaşlar, her yerde söylüyoruz, her yerde söylüyor ve tekrar ediyoruz; milletin bugünkü zaferleri pek parlak olmakla beraber, henüz milletimizi gerçek kurtuluşa kavuşturmamıştır. Belki bundan sonraki çalışmalarımız, zaferi elde etmede olduğu gibi, aynı himmetle, aynı fedakârlıkla yapılacak çalışmalar neticesindedir ki, asıl gayeye ulaşacağız. O gayeye varmak için de, her şeyden evvel, bizi şimdiye kadar gaffet içinde bırakan sebep ve âmilleri (etkenleri) tahlil etmek, meydana çıkarmak, dilden düşürmemek lâzımdır. Bu gerçekleri millet vicdanının kulağına ulaştırmak, bu gerçekleri milletin vicdanına iyice yerleştirmek için, onları bir daha, beş daha söylemek, onları daima ve daima tekrar etmek lâzımdır... Diyebilirim ki; bütün sefaletlerimizin kesin sebebi, zihniyet (düşünüş biçimi) meselesidir. İnsanlar ve insanlardan meydana gelen toplumlar, her şeyden evvel, bütün fertleri ile sağlam bir zihniyete sahip olmalıdırlar. Zihniyeti zayıf, çürük, yanlış, akılcı hafif olan bir toplumun bütün çalışmaları boştur. İtiraf mecburiyetindeyiz ki; bütün İslâm dünyasının toplumsal kuruluşlarında hep yanlış zihniyetler hüküm sürdüğü içindir ki, Doğu’dan Batı’ya kadar İslâm memleketleri, düşmanların ayakları altında çiğnenmiş ve düşmanların esaret zincirine geçmiştir... İslâm dinini bütün insanlığa kabul ettirmek için, Tanrı yoluna kılıç çeken Arap mücahitleri, yüzyıllarca yüksek medeniyetler yaşamış, millî geçmişleri, örf ve gelenekleri olan birçok kavimleri; Türkler, İranlılar, Mısırlılar, Bizanslılar gibi kavimleri az zamanda İslâmlık çevresine aldılar... Herhangi bir kavim yeni bir şekil alınca; devleti bütün esasları ile kabullenmekte, hazmetmekte zorluklara uğruyor. Daima, asırlık medeniyetinin kendi toplumsal yapısında yerleştirdiği alışkanlıklara, inançlara bağlı kalıyor ve böyle her yeni bir şey alan kavimlerde yeni ile eskinin birbirine karıştığını, yeni şeyin esasları ile kendinde mevcut eski esasların birbirine katıldığını görüyoruz... İslâm kavimleri içinde bizim milletimiz olan Türklerin gelenek ve millî davranışlar bakımından yanlış şeyleri yoktu. Türk toplumsal geleneklerinin pek çoğu İslâmın gerçeğine uygun ve yakındı. Lâkin; Türkler, buldukları saha, yaşadıkları bölgeler bakımından, bir taraftan İran ve diğer taraftan Arap ve Bizans milletleri ile temas halinde idiler. Şüphe yok ki, temasların milletler üzerinde tesirleri görülür. Türklerin temas ettiği milletlerin o zamanki medeniyetleri ise çürüyerek dökülmeye başlamıştı. Türkler, bu milletlerin bozuk âdetlerinden, fena cihetlerinden müteessir olmaktan kendilerini koruyamamışlardı. Bu hâl kendilerinde karmaşık, il-mî olmayan, insanca olmayan zihniyetler meydana getirmekten uzak kalmamıştır. İşte düşüşümüzün belli başlı sebeplerinden birini bu nokta teşkil ediyor. Yine biliyorsunuz ki; İslâm dünyasının toplumları ile Hristi-

yanlığa mensup topluluklar arasında, birbirini affedemeyecek derecede bir düşmanlık vardır... Bu düşmanlığın neticesidir ki; İslâm dünyası, Batı'nın her yüzyıl bir şekil ve yeni renk alan ilerlemelerinden uzak kalmıştı. Çünkü; İslâmlar o ilerlemelere, alçak gönüllülüğe aykırı bir gözle, nefretle bakıyorlardı; aynı zamanda, iki kitle arasında uzun asırlardır devam eden düşmanlık tesiri ile İslâm dünyası, silâhını bir an elinden bırakmamak mecburiyetinde bulunuyordu. İşte silâhla bu uğraşma, devamlı düşmanlık hissi ile Batı'nın ilerlemelerine iltifat etmeyişi, çöküşümüzün sebep ve âmillerinden diğer mühim birini teşkil eder. Bu saydığım sebeplerden başka; asıl bizim milletin, özellikle aydınlarımızın çok dikkatle, çok ehemmiyetle dikkate alacağı bir sebep vardır ve bence bu sebep, şimdiye kadar ilerlemeyişimizin, en son durumda kalışımızın - unutmayalım - memleketimizin baştan başa harap bir yer oluşunun asıl sebebidir. Çöküşümüzün bu ana sebebini şu nokta teşkil ediyor: İslâm dünyası iki sınıf ayrı kuruluşlardan teşekkül eder. Biri, çoğunluğu teşkil eden *halk*; diğeri, azınlıkta olan *aydınlar*. Bozuk zihniyetli milletlerde büyük çoğunluk başka hedefe, aydın denen sınıf başka zihniyete maliktir. Bu iki sınıf arasında tam bir zıtlık, tam bir uyumsuzluk vardır. Aydınlar, asıl kitleyi kendi hedefine sevk etmek ister; halk kitlesi ise, bu aydın sınıfa bağlı olmak istemez. O da başka bir istikamet tayinine çalışır. Aydın sınıf telkinle, aydınlatma ile çoğunluk kitlesini inandırmaya muvaffak olamayınca; başka vasıtalara sarılır. Halka hükmetmeye ve zorbalığa başlar; halka müstebitçe davranmaya kalkar. Artık, burada asıl tahlil noktasına geldik. Halkı ne birinci usul ile, ne de hükmetme ve istibdat yolu ile kendi hedefimize sürüklemeye muvaffak olmadığımızı görüyoruz; neden? Arkadaşlar, bunda muvaffak olmak için aydın sınıf ile halkın zihniyet ve hedefi arasında tabii bir uyum olmak lâzımdır. Yani aydın sınıfın halka telkin edeceği ülküler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalı. Halbuki, bizde böyle mi olmuştur? O aydınların telkinleri milletimizin ruhunun derinliğinden alınmış ülküler midir? Şüphesiz, hayır; aydınlarımızın içinde çok iyi düşünenler vardır. Fakat, genellikle şu hatamız da vardır ki; inceleme ve araştırmalarımıza temel olarak çok defa kendi memleketimizi, kendi tarihimizi, kendi geleneklerimizi, kendi hususiyetlerimizi ve ihtiyaçlarımızı almayız. Aydınlarımız, belki, bütün dünyayı, bütün diğer milletleri tanır; lâkin, kendimizi bilmeyiz. Aydınlarımız, milletimi en mesut millet yapayım, der. Başka milletler nasıl olmuşsa, onu da aynen öyle yapalım der. Lâkin, düşünmeliyiz ki; böyle bir nazariye hiçbir devirde muvaffak olmuş değildir... Onun için, bu millete gideceği yolu gösterirken; dünyanın her türlü ilminden, buluşlarından, ilerlemelerinden istifade edelim; lâkin, unutmama-

yalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz. Milletimizin tarihini, ruhunu, geleneklerini doğru, sağlam, dürüst bir gözle görmeliyiz. İtiraf edelim ki, hâlâ aydınlarımızın gençleri arasında halka uyum kesin değildir. Memleketi kurtarmak, için, bu iki zihniyet arasındaki ayrılığı durdurmak, yürümeye başlamadan evvel bu iki zihniyet arasında uyum yaratmak lâzımdır. Lâkin; halka yaklaşmak ve halkla kaynaşmak, daha çok, aydınlara düşen bir vazifedir. Gençlerimiz ve aydınlarımız ne için yürüdüklerini ve ne yapacaklarını evvelâ kendi beyinlerinde iyice kararlaştırmalı, onları halk tarafından iyice hazmedilebilir ve kabul edilebilir bir hale getirmeli, onları ancak ondan sonra ortaya atmalıdır... Arkadaşlar, *bizim halkımız çok temiz kalpli, çok asil ruhlı, ilerlemeye çok kabiliyetli bir halktır. Bu halk eğer bir defa muhataplarının samimiyetle kendilerine hizmet ettiklerine inanırsa; her türlü hareketi derhal kabule hazırdır.* Bunun için, gençlerin her şeyden evvel millete emniyet vermesi lâzımdır. Bunun için, ülkümüzü açıkça belirtmeliyiz. Onu imanla duymalı ve onu çok sebat göstererek takip etmeliyiz. Şahsî menfaatlerimizden, hasis emellerden sıyrılmaya ancak böyle canlı ve aevli ülkü sayesinde muvaffak olacağız... Fakat; bütün iyi niyetle gösterilen bütün sebata, azim ve metanete, birlik ve dayanışmaya rağmen; yine en güzel, en isabetli, en doğru zihniyetleri ve ülküleri bozmaya çalışacak insanlara tesadüf edilecektir. Öylelerine karşı bütün millet fertleri çok şiddetli karşılıklı bulunmalıdır... Zira, bu hususta bozguncu davranan insanlara göz yummak, âlicenaplık göstermek terbiye eseri değil; belki, bir milletin saadetine, şerefine, namusuna göz dikmiş insanlara hoşgörüdür ki; hiçbir vakit hiçbir fert buna müsaade edemez. Hiç kimse buna müsaade etmek hakkına malik değildir ve siz de olmamalısınız. Bir milletin namuslu bir varlık, saygı değer bir mevki sahibi olması için, o milletin yalnız ilim ve fen adamlarının bulunması kâfi değildir. Her ilmin, her şeyin üstünde bir niteliğe sahip olması lâzımdır ki; o da, o milletin muayyen ve müspet bir karakteri bulunmasıdır... Biz, milliyet fikirlerini tatbikte çok gecikmiş ve çok gevşeklik göstermiş bir milletiz. Bunun zararlarını fazla faaliyetle gidermeye çalışmalıyız... Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak; evvelâ biz, kendi benliğimize ve milliyetimize bu saygıyı hissederek, fikirle, gerçekten tatbikle, bütün davranış ve hareketlerimizle gösterelim; bilelim ki, *millî benliğini bulmayan milletler başka milletlerin avıdır...*¹⁹. Paşa, ertesi gün (21 Mart) Konya Kızılay Kadınlar Kulunun düzenlediği çayda, Türk kadını ile ilgili çok kapsamlı bir konuşma

¹⁹ a.g.e., s. 137-144.

yapar (Özet): "...Bu son senelerin inkılâp hayatında, sürekli fedakârlıklarla dolu mücadele hayatında, milleti ölümden kurtararak kurtuluşa ve istiklâle götüren azim ve faaliyet hayatında; milletin her ferdinin çalışması, gayreti, himmeti, fedakârlığı geçmiştir. Bu arada, en çok yücelterek anılmak ve daima şükranla tekrar edilmek lâzım gelen bir himmet vardır ki; o da, Anadolu kadınının göstermiş olduğu çok yüce, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır... Kadınlarımız, aslında, toplum hayatında erkeklerimizle her vakit yan yana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, uzun zamanlardan beri, kadınlarımız erkeklerle başbaşa; uğraş hayatında, tarım hayatında, geçim hayatında erkeklerimizden yarım adım geri kalmayarak yürüdüler. Belki; erkeklerimiz, memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleri ile, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısına çıkmışlardır. Fakat, erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Memleketin varlık araçlarını hazırlayan kadınlarımız olmuş ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkâr edemez ki; bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin hayat kabiliyetini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken; ormandan odunu, keresteyi getiren; mahsulleri pazara götürerek paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tütüren; bütün bunlarla beraber, sırtı ile, kağnısı ile, kucağındaki yavrusu ile; yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin mühimmatını (cephanesini) taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakâr, o Tanrısal Anadolu kadınları olmuştur... (Fakat) kadınlarımızın bu kadar fedakârlığına, kadınlarımızın bu kadar hizmetine, erkeklerden hiçbir yerde geri kalmayan bu kadar becerilerine rağmen; düşmanlarımız ve Türk kadınının ruhunu bilmeyen basit görüşlüler, kadınlarımıza bazı iftiralarda bulunmaktadır. Kadınlarımızın hayatta tembelce yaşadıklarını, ilimle, kültürle münasebetli bulunmadığını, medenî ve sosyal hayat ile ilgili olmadıklarını, kadınlarımızın her şeyden mahrum kaldıklarını; onların Türk erkekleri tarafından hayattan, dünyadan, insanlıktan, kazançtan uzak tutulduğunu söyleyenler vardır. Fakat, işin doğrusu böyle midir? Şüphesiz ki; Türk kadını bu suretle görmek, Türk kadını görmemektir... Türk kadını yanlış görüp yanlış anlatanlar, özellikle büyük şehirlerimizde, ileri, medenî zannedilen yerlerde, bazı Türk hanımlarının dış görünüşlerine bakarak aldanıyorlar... İşte ilk düzeltilecek yanlış ve ilk ilân edilecek gerçek buradadır... Düşmanlarımız, bu görünüşteki kadınlardan aldıkları izlenimle acı hükümler veriyor ve diyorlar ki: Türkiye, medenileşmiş bir millet olamaz. Çünkü, Türkiye halkı iki parçadan meydana gelmektedir. Kadın ve erkek diye iki kısma ayrılmıştır; halbuki bir toplum, aynı gayeye bütün kadınları ve erkekleri

ile beraber yürümezse; ilerlemesine ve medenileşmesine teknik bakımdan imkân ve ilim yönünden ihtimal yoktur. Düşmanlarımızı aldatan bu dış görünüş, özellikle kadınlarımızın şeklinden, giyiniş tarzlarından ve örtünme biçimlerinden doğuyor... Memleketimizin bazı yerlerinde, en ziyade büyük şehirlerinde; giyiniş tarzımız, kıyafetimiz bizim olmaktan çıkmıştır... Ya ne olduğu bilinmeyen, çok kapalı, çok karanlık bir dış şekil gösteren bir kıyafet veyahut Avrupa'nın en serbest balolarında bile dış kıyafet olarak gösterilemeyecek kadar açık bir giyiniş... *Bizim örtünme meselesinde dikkate alacağımız şey, bir yandan milletin ruhunu, diğer yandan hayatın icaplarını düşünmektir...* Kadınlarımızın, her millette olduğu gibi, bizim milletimiz için de ne kadar yüksek (derecede) ehemmiyetli olduğunu söylemeye lüzum yoktur... Bizim milletimizde kadın, eskiden, bu ehemmiyeti gerçekten en yüce derecede kazanmıştır. Büyük atalarımız ve onların anaları; tarihin, olayların şahitliği (ile) sabittir ki; cidden yüksek faziletler göstermişlerdir... O faziletlerin en büyüğü ve en ehemmiyetlisi, kıymetli evlâtlar yetiştirmeleri idi... Şunu söylemek istiyorum ki; kadınlarımızın genel vazifelerde üzerlerine düşen hisselerden başka, kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletli bir vazifeleri de, iyi bir anne olmaktır. Zaman ilerledikçe, ilim geliştikçe, medeniyet dev adımları ile yürüdükçe; hayatın, yüzyılın bugünkü icaplarına göre evlât yetiştirmenin güçlüklerini biliyoruz. Anaların bugünkü evlâtlarına vereceği terbiye, eski devirlerdeki gibi, basit değildir... Bu nedenle; kadınlarımız, hatta, erkeklerden daha çok aydın, daha çok feyizli (olgunlaşmış), daha fazla bilgili olmaya mecburdurlar. Eğer, gerçekten milletin anası olmak istiyorlarsa; böyle olmalıdırlar... Şunu ilâve edeyim ki; kadınlık meselesinde görünür şekil ve kıyafet ikinci derecededir. Asıl mücadele sahası, kadınlarımız için şekilde ve kıyafette muvaffakiyetten ziyade; asıl zafer kazanılması lâzım gelen saha, aydınlık ile, kültürle, gerçek faziletle süslenmek ve donanmaktır...²⁰ Paşa, Konya'daki son konuşmasını, aynı gün (21 Mart) lisede yapar ve özellikle cahillik konusu ve aydınlara düşen görevler üzerinde durur²¹. Kendisi, Konya ziyareti sırasında; folklor, temsil gösterileri, vb. kültürel faaliyetler ile de ilgilenir; bu arada, duygusal inceliğini gözler önüne seren olaylar da görülür. Nitekim; kendisi ile beraber bulunmakta olan seçkin bir yazarın eserinde şu olayı okuyoruz: "...Konya'da iken, Kız Öğretmen Okulu'nda bir müsamere verildi. Kızlar, Kızılay'a ait bir piyes temsil ediyorlar: Savaştan sakat dönen delikanlı, soylu bir duygu ile, nişanlı olduğu kıza yüzüğü geri verirken; kız da, aynı temiz duygu ile, bunu reddeder. Bu

²⁰ a.g.e., s. 148-154.

sahne karşısında, Gazi, mendilini çıkarmış, gözlerindeki yaşları siliyor. Dumlupınar ve İzmir'den sonra, Millet Meclisi'nde Büyük Zafere ait nutkunu söylerken; muharebenin bilmem kaçınıcı günü dolgun bir düşman kolordusunun, kurulan ölüm ağına doğru gaflet içinde ve kendi gözleri önünde ilerlediğini anlatıyor. *İlerlediler, geldiler* ve sadece bir kelime, *hepsi bertaraf edildiler*, dedi. Bir *bertaraf* (yok edilmiş) kelimesi ile bir kolordunun yok oluşunu anlatan adam, bir mektep piyesinde ağlıyor. Evet, O'nun ruhunda *baobaş* (Afrika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yetişen bir ağaç) ile *menekşe ve yıldırım* ile *ince bir acıma duygusu* beraber yaşardı..."²².

Mustafa Kemal Paşa, 23 Mart 1923 günü sabahı Konya'dan ayrılır ve aynı gün Afyon'a uğrar; doğruca Belediye'ye giderek bina önünde toplanmış olan halka bir konuşma yapar (Özet): "...Felâketlerden ancak millî benliğimize hâkim olduğunuz için kurtuldunuz; gayeye doğru tek vücut bir millet halinde yürüdünüz; üzerinize çöken felâketlere tahammül gösterdiniz, sebat gösterdiniz ve ancak bu sayede muvaffak oldunuz. Bundan sonra da, hâkimiyetinizi canınız gibi saklayarak; millî hâkimiyetinize, namusunuzla, mukaddes varlıklarınız gibi dört elle sarılarak; uyumlu çalışmalarla, bir bütün halinde, geleceğe doğru yürüyecek; bugünden daha saadetli, daha şerefli, daha refahlı günlere kavuşacağız..."²³. O gün (23 Mart) Türk Ocağı'nda da bir konuşma yapmış²⁴ ve aynı gece Belediye Meclis Üyeleri karşısında konuşmuştur (Özet): "... Bir millette güzel şeyler düşünen insanlar, olağanüstü işler yapmaya kabiliyetli kahramanlar bulunabilir; lâkin, öyle kimseler yalnız başına hiçbir şey olamazlar; meğer ki, genel bir hissin yaratıcısı, ifadesi, temsilcisi olsunlar. Ben, milletimin fikir ve hislerini yakından kavramış olmaktan; aziz milletimde gördüğüm kabiliyet ve ihtiyacı ifadeden başka bir şey yapmadım. Onun bu kabiliyet ve hislerini kavramakla iftihar ederim. Milletimdeki bugünkü zaferleri doğurabilecek niteliği görmüş olmak, bütün bahtiyarlığım işte bundan ibarettir... (Tarihî konulara değindikten ve Osmanlı devleti üzerinde durduktan sonra) milletimiz bu kadar sarsıntılardan sonra, yüzyılların bu kadar tahriplerinden sonra, sonsuz yoksulluklara rağmen; yeniden uyanıklığa kavuşmuş, azim ve imanla yeniden ayağa kalkmış, tükenip bitmiş Osmanlı Devleti yerine yeni Türkiye Devleti halinde varlığını göstermişse; bu, milletimizin kendi haklarına, kendi hâkimiyetine, kendi benliğine sahip olma-

²¹ a.g.e., s. 154-157.

²² İsmail Habib Sevük, Atatürk İçin, Ankara, 1981, s. 92.

²³ A.S.D. II, s. 158.

²⁴ a.g.e., s. 158-160

sından; haklarından ve millî menfaatleri dışındaki emellerden kaçınarak yürümesinden husule gelmiştir. Milletimiz aynı yolda yürüdükçe, gerçekten sonsuza kadar yaşayacağına şüphemiz olmamalıdır...”²⁵

Mustafa Kemal Paşa, 24 Mart 1923 günü Kütahya'ya gelir ve bazı ziyaretlerden sonra, lisede bir konuşma yaparak özellikle öğretmenlere seslenir (Özet): “...Memleketimizi, toplumumuzu hakikat hedefine, saadet hedefine ulaştırmak için, iki orduya ihtiyaç vardır. Biri, vatanın hayatını kurtaran asker ordusu; diğeri, milletin istikbalini yoğuran irfan (kültür ve eğitim) ordusu. Bu iki ordunun her ikisi de kıymetlidir, yüksektir, feyizlidir, muhteremdir; fakat, bu iki ordudan hangisi daha kıymetlidir, hangisi birbirine tercih edilir şüphesiz, böyle bir tercih yapılamaz; bu iki ordunun ikisi de hayattır... Biz, iki ordudan birincisine, vatani çığnemeye gelen düşman karşısında kan akıtan birinci orduya, bütün dünya bilir ve bütün dünya şahit oldu ki, pek mükemmel olarak malikiz... Yalnız; işimiz, yalnız bu orduya malik olmakla bitmiş, gayemiz, yalnız bu ordunun zaferi ile sona ermiş değildir. Bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça, muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin; o zaferlerin sürekli neticeler vermesi, ancak irfan ordusu ile mümkündür. Bu ikinci ordu olmadan, birinci ordunun meyveleri yok olur. Milletimizi gerçek saadet ve selâmete ulaştırmak istiyorsak ve milletimize emin ve feyizli bir gelecek sağlamak istiyorsak, bizi ölümden kurtaran ve hayata götüren bugünkü idare şeklimizin sonsuza kadar yaşamasını istiyorsak; bir an evvel büyük, mükemmel, aydın bir irfan ordusuna malik olmak zaruretinde bulunduğumuzu inkâr edemeyiz... Bütün kuvvetimizi yalnız cepheye ayırdığımız, bütün sağlamlığımızı cephedeki orduda toplamaya mecbur olduğumuz müddet içinde, tabîi olarak, irfan ordusu ile lâıki derecede meşgul olamazdık... Artık, bundan sonra; aynı kuvvet, aynı faaliyet, aynı himmet ile irfan ordusu için çalışacak ve birincide olduğu gibi; ikinci ordudan da emeklerimizin, faaliyetlerimizin, himmetlerimizin mesut ve muzaffer meyvelerini aynı parlaklık, aynı feyiz ve bereket ile elde edeceğiz... *Kıymetli bir eserde: Ordunun ruhu, subaylar heyeti ve kumanda heyetidir, deniliyor. Gerçekten böyledir. Bir ordunun kıymeti, subaylar ve kumanda heyetinin kıymeti ile ölçülür. Öğretmenler, sizler de irfan ordusunun subayları ve kumanda heyetisiniz. Sizin ordunuzun kıymeti de, sizlerin kıymetinizle ölçülecektir...*”²⁶. Mustafa Kemal Paşa, o gece (24/25 Mart 1923) trenle Ankara'ya döner.

²⁵ a.g.e., s. 162-164.

²⁶ a.g.e., s. 164-166.

XIII. Parti ve Seçim Programı:

Mustafa Kemal Paşa, 25 Mart 1923 günü Ankara'ya döner, parti çalışmalarına hız verir, seçimle ilgili olarak çeşitli kesimlere beyannameler yayınlar. Paşa, bu konuyu şöyle özetler: "...Her yerde siyasî parti teşkili hakkında da halk ile uzun görüşmelerde bulundum. 7 Aralık 1922 tarihinde, Ankara basını vasıtasıyla halkçılık esasına dayalı ve *Halk Fırkası (Partisi)* adı ile siyasî bir parti teşkil etmek niyetimi belirterek, bu partinin nasıl bir program takip etmesi lâzım geleceği hakkında bütün vatanseverlerin, ilim ve fen ile uğraşanların yardım ve katkılarına başvurmuştum. Gerek bazı kimselerden aldığım yazılı görüşlerden ve gerek halk ile fikir alışverişinden çok yararlandım. Nihayet, 8 Nisan 1923 tarihinde, görüşlerimi *Dokuz Umde* (ilke) halinde tespit ettim²⁷. İkinci Büyük Millet Meclisinin seçimi sırasında yayınlattığım ve ilân ettiğim bu program, partimizin teşekkülüne esas olmuştur. Bu program, bugüne kadar yaptığımız ve neticelendirdiğimiz esaslı bütün hususları topluyordu. Bununla beraber; programa konulmamış mühim ve esaslı bazı meseleler de vardı. Meselâ; Cumhuriyetin ilânı, halifeliğin kaldırılması, Şeriye (şeriat işleri) Vekâletinin (Bakanlığının) kaldırılması, medreseler ve tekkelerin kaldırılması, şapka giyilmesi gibi. Bu meseleleri programa koyarak, vaktinden evvel, cahil ve gericilerin bütün milleti zehirlemeye fırsat bulmalarını uygun bulmadım. Çünkü; bu meselelerin, uygun bir zamanda, hallolunabileceğinden ve milletin sonuç olarak memmun olacağından kesinlikle emindim. Neşrettiğim programı, bir siyasî fırka için yetersiz, kısa bulanlar oldu. Gerçekten; *Umde*ler (*İlkeler*) adı altında bilinen programımız, itiraz edenlerin gördükleri ve bildikleri tarzda, bir kitap değildi. Fakat, esaslı ve pratik idi. Biz de; tatbiki kabil olmayan fikirleri, nazari birtakım ayrıntıları yaldızlayarak bir kitap yazabilirdik. Öyle yapmadık. Milletın maddi ve manevi yenilik ve gelişmeleri yolunda, işlerimiz ve hareketlerimiz ile söz ve nazariyelere ön almayı tercih ettik. Bununla beraber; hâkimiyet milletindir, Türkiye Büyük Millet Meclisinin dışında hiçbir makam, millî mukadderata hâkim olamaz; bütün kanunların düzenlenmesinde, her nevi teşkilâtta, idarenin genel olarak ayrıntılarında, genel terbiyede, iktisat işlerinde millî hâkimiyet esasları içinde hareket olunacaktır; saltanatın kaldırılması değişmez düsturdur, gibi bilinmesi lâzım gelen mühim noktalar ve mahkemelerin iyileştirileceği ve bütün kanunlarımızın hukuk biliminin icaplarına göre yeni baştan düzeltilileceği ve tamamlanacağı, âşar (ürün vergisi) usulünün değiştirilmesine, millî bankaların sermayesinin artırılmasına, muhtaç olduğumuz demiryollarının inşası-

²⁷ Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, s. 488.

na, eğitimin birleştirilmesine derhal girişileceği ve fiili askerlik hizmet müddetinin azaltılacağı memleketin imarına çalışılacağı, vb. mühim ve acele ihtiyaçlar, ilkelere dışında kalmamıştı. Sulh hakkındaki görüşümüzün de: malî, iktisadî, idarî istiklâlimizi her halde temin şartı ile, sulhun îadesine çalışmak olduğunu, söyledik. Halifelik makamının umum İslâma ait bir makam olabileceğine de işaret ettik. İlkeler, Halk Fırkasının kurulmasına ve çalışmasının teminine kâfi geldi. Parti adına sonradan Cumhuriyet kelimesi de ilâve olunarak -bilindiği gibi- Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) olarak adlandırıldı...»²⁸. Mustafa Kemal Paşa, yeni seçim bakımından, İstanbul'a özel bir önem verir. Bunu 11 Nisan 1923'te Vatan muhabinine verdiği demeçte görmek mümkündür: (Özet): "...Halk, son iki gün zarfında neşrettiğim ilkeler etrafında toplanarak, vatana bağlılığını göstermelidir. İlkelerimize sadık kalmaya azmetmiş kimseleri seçerek, kendini kurtarmaya hizmet etmelidir... İstanbul henüz kurtarılmış değildir. Kurtarılmak için dayanışmaya ihtiyaç vardır. Şimdiye kadar kazandığımız zaferleri ancak birlik ve dayanışma sayesinde temin ettik. Zaferlerin meyvesini toplamak için de bu yolda devam etmek lâzımdır... *Basınıımızın ilkelerimizi tahlil ederek halka anlatması lâzımdır...*"²⁹.

7. BÖLÜM: BARIŞ VE CUMHURİYET

Askerî zafer yılı olan 1922'yi, siyasî zafer yılı olan 1923 izler. Böylece; Türk milleti, çoktan hak etmiş olduğu barışa ve esasen savaş sonucu fiilen gerçekleştirdiği amacına, cumhuriyet yönetimine, siyasî yönü ile de kavuşarak, Türkiye Cumhuriyeti adı ile, uluslararası seçkin yerini alır.

I. Lozan Barış Konferansı ve Antlaşması:

Kazanılmış olan askerî zafer sonucu, vatan toprakları düşman kuvvetlerinden temizlenerek; ulusal birlik çerçevesinde yurt bütünlüğü sağlandıktan sonra, şimdi sıra, uluslararası ilişkileri düzenlemeye ve her alanda ulusal kalkınma atılımlarına yol açacak barışa gelmiştir. Bunun sağlanması, her şeyden önce, savaş alanlarında fiilen gerçekleştirilmiş olan Misak-ı Millî esaslarının ilgili uluslara kabul ettirilmesine bağlıdır. Türk ulusu, bu mutlu amaca, Lozan Konferansı sonucu olarak imzalanan *Lozan Barış Antlaşması* ile kavuşur. Bu sonuca ulaşmak, kuşkusuz, kolay olmaz. Özellikle; Batılı ulusların yüzyıllar boyunca kökleşmiş bencil alışkanlıklarının, art düşüncelerden kaynaklanan davranışlarının yenilmesi gibi, önemli güçlüklerin aşılması gerekir.

²⁸ Nutuk II, s. 718-719.

²⁹ A.S.D. III, s. 61.

Mustafa Kemal Paşa, Lozan Konferansına katılacak Türk Murahhas Heyetinin seçilmesi ve konferansın akışı gibi hassas konuları şöyle değerlendirir: "... Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve Sihiye Vekili bulunan Rıza Nur Bey, gidecek Murahhaslar Heyetinin tabîi azası gibi görülüyordu. Ben, henüz, bu hususta kesin kanaat ve kararımı tespit etmemiştim. Mudanya Konferansı son bulmuştu. İsmet Paşa ve Erkânı Harbiyeyi Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileri ile görüşmek üzere Bursa'ya gittim... Bursa'da kaldığım günler zafında,... İsmet Paşa'yı, Murahhas Heyet reisliği vazifesini yapıp yapamayacağını, mevcut bunca bilgilerime rağmen; bir daha tetkik ettim. Mudanya Konferansını nasıl idare ettiğini ayrıntıları ile anlamaya çalıştım. İsmet Paşa'nın kendisine tasavvurlarına dair hiçbir kelime söylemiyordum. Nihayet, müspet olarak kararımı verdim. İsmet Paşa'nın, Murahhas Heyet Reisi olması için, daha evvel Hariciye Vekili olmasını uygun gördüm... Ankara'dan hareketimden evvel, Yusuf Kemal Bey, bana, Murahhas Heyet Reisliği vazifesini en iyi İsmet Paşa'nın yapabileceğini söylemişti. Yusuf Kemal Bey'den, kendisine yaptığım isteği (istifa ederek, İsmet Paşa'nın Murahhas Heyet reisliğine yer hazırlamasını) yerinde görerek, gereğine giriştiğine dair cevap aldım. İşte ondan sonra idi ki; İsmet Paşa'ya, olup bitti şeklinde, Hariciye Vekili olacağını ve ondan sonra da sulh konferansına Murahhas Heyet Reisi olarak gideceğini söyledim. Paşa, birdenbire hayrete kapıldı. Asker olduğundan söz ederek, özür diledi. En nihayet, teklifimi emir kabul ederek, boyun eğdi..."³⁰. "...Lozan Konferansı genel toplantısı, 21 Kasım 1922'de vuku bulmuştur. Bu konferansta, Türkiye Devletini İsmet Paşa Hazretleri temsil etti. Trabzon Mebusu Hasan Bey ve Sinop Mebusu Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın reisliğindeki Murahhas Heyetini teşkil ediyordu. Murahhas Heyetimiz, Kasım 1922 başlangıcında, Lozan'a gitmek üzere, Ankara'dan ayrıldı... Bir müddet, Ankara'da, Lozan Konferansı müzakerelerini takip ettim. Müzakereler hararetli, münakaşalı cereyan ediyordu. Türk haklarını tasdik eder müspet sonuçlar görülüyordu. Ben, bunu, pek tabîi buluyordum. Çünkü; Lozan sulh masasında söz konusu edilen meseleler, üç dört senelik yeni devreye ait ve münhasır kalmıyordu. Asırlık hesaplar görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmayacaktı... Yeni Türk Devletinin yerini aldığı Osmanlı Devleti, Eski Antlaşmalar (Uhud-ü Atika) namı altında bir takım kapitülasyonların kölesi idi. Hristiyan unsurlar birçok imtiyazlara ve

³⁰ Nutuk II, s. 681-682.

ayrıcalıklara malik bulunuyordu. Osmanlı Devleti, Osmanlı memleketlerinde bulunan yabancılara yargılama hakkını tatbik edemezdi; Osmanlı tebaasından aldığı vergiyi yabancılardan almaktan memnu bulunuyordu. Devletin hayatını kemiren kendi dahilindeki unsarlar hakkında tedbirler almaktan men edilirdi. Osmanlı Devleti, kendisini tesis eden asıl unsurun, Türk milletinin, insanca yaşamasını temin edecek çarelere baş vurmaktan da men edilmişti; memleketi imar edemez, şömendöfer (demiryolu) yaptıramaz, hatta mektep yaptırmakta serbest değil idi; bu gibi hallerde, derhal, yabancılar müdahale ederdi. Osmanlı hükümdarları ve yakınları, gösteriş ve çalım içinde hayatlarını temin için, memleket ve milletin bütün zenginlik kaynaklarını kuruttuktan başka; milletin her türlü menfaatlerini hasretmek ve devletin haysiyet ve şerefini feda eylemek suretiyle, birçok borç yapmışlardı. O kadar ki; devlet, bu borçların faizlerini ödeyemeyecek hale gelmiş, dünyanın gözünde iflâs etmiş addolunmuştu. Vârisi olduğumuz Osmanlı Devletinin dünyanın gözünde hiçbir kıymeti, fazileti ve haysiyeti kalmamıştı. Uluslararası hukuktan hariç tanınmış, âdeta sahip çıkma ve vasilik altına alınmış bir mahiyette farz olunmuştu. Maziye ait müsamahaların, hataların faili biz olmadığımız halde; esasen asırların birikmiş hesapları bizden sorulmamak lâzım gelirken, bu hususta da, dünya ile karşı karşıya gelmek bize düşmüştü. Millet ve memleketi hakikî istiklâl ve hâkimiyetine sahip kılmak için bu zorlukları ve fedakârlığı da taşımak bizim üzerimize yüklenmişti. Ben, neticenin mutlaka müspet olacağından emindim. Türk milletinin mevcudiyeti için, istiklâli için, hâkimiyeti için mutlaka elde etmeğe ve temine mecbur olduğu esasların dünyaca tasdik olunacağına asla şüphe etmiyordum. Çünkü; hakikatte, bu esaslar, kuvvet ve liyakat ile fiilen ve maddeten elde edilmişti. Konferans masasında talep ettiğimiz, zaten elde edilmiş olan hususların usulen ifade ve tasdikinden başka bir şey değildi. İsteklerimiz, açık ve tabii haklarımızdı. Bundan başka; haklarımızı muhafaza ve temin için, kudretimiz de vardı; kuvvetimiz de kâfi idi. En büyük kuvvetimiz, en güvenilir dayanağımız, millî hâkimiyetimizi idrak etmiş ve onu fiilen halkın eline vermiş ve halkın elinde tutabileceğimizi fiilen ispat eylemiş olduğumuzdu. İşte, bu düşünceler nedeniyle, konferansın akışını sükûnetle takip ediyor ve gösterdiği ters vaziyetlere lüzumundan fazla ehemmiyet vermiyordum... Konferans, 4 Şubat 1923 tarihinde kesintiye uğradı. İki aya yakın bir müddet devam eden müzakerelerin özeti olmak üzere; itilâf devletleri Murahhas heyetleri, Murahhas heyetimize bir sulh projesi verdiler. Bu proje, mana ve ruh itibarıyla, istiklâlimizi bozan şartları ihtiva ediyordu. Özellikle; adlî, malî ve iktisadî maddeler, katlanılabilecek gibi değildi. Bu nedenle; bu projeyi, ke-

sinlikle reddetmemiz zarurî idi... Her devletin murahhas heyeti memleketine gittiği için, bizim murahhas heyetimiz de geldi... (Bu kesilisten sonra) Lozan Konferansı, 23 Nisan 1923'te tekrar toplandı... Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci seçim devresi, yeni Türkiye Devletinin tarihinde mesut bir intikal devresine tesadüf etti. Gerçekten; dört senelik istiklâl mücadelemiz, milletimizin şanına lâyük bir sulh ile neticelenmiş bulunuyordu. 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imza edilen muahedename (antlaşma), 24 Ağustos 1923'te Mecliste tasdik olundu... Bu antlaşma, Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sévres Antlaşması ile tamamlandığı zannedilen büyük bir suikastın çöküşünü ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte, emsali görülmemiş bir siyasi zafer eseridir..."³¹.

Böyle mutlu bir sonuca ulaşılmada; Mustafa Kemal Paşa'nın, Murahhas Heyeti Başkanını seçimindeki isabetli kararı ve kritik dönemlerin aşılmasındaki yönlendirici hâkim rolü ön plânda göze çarpar. Özellikle; kendisinin belirttiği gibi, "...Murahhas Heyeti Reisi İsmet Paşa ile, Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey arasında çıkan ihtilâf; İsmet Paşa'da, Rauf Bey'e karşı güvensizlik hissi başlaması; İsmet Paşa ile Vekiller Heyeti arasında hâsıl olan görüş farkı ve gerginlik..."³² gibi önemli güçlüklerin giderilmesinde; Mustafa Kemal Paşa, "... bir tarafa hak vererek diğer tarafı ilzam etmek (susturmak) sistemini tatbik etmedim..."³³ der ve gerektiğçe; etkili müdahaleleri ile, durumu yönlendirir. Hele; İsmet Paşa'nın, müzakereleri bitirip netice hakkında hükümetin fikrini soran telgrafına cevap verilmemesi üzerine; Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi kesin olur. Paşa, bu durumu şöyle açıklıyor: "... Nihayet; Temmuz ortalarında, Konferans sona erdi. İsmet Paşa, sulh antlaşmasını imzadan evvel, Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'e, Konferansın son bulduğunu ve meselelerin hâl tarzını bildirmiş. Rauf Bey, müspet veya menfi hiçbir cevap vermemiş. İsmet Paşa, bekleyiş içinde geçirdiği bu günlerde çok ıstırap çekmiş. Hükümetin hiçbir cevap vermeyişini, Ankara'da bir tereddüdün hüküm sürmekte olduğuna bağlamış... 18 Temmuz 1923 tarihinde, bana da durumu bildirdi... Şu sözlerle mütalâalarına son veriyordu: Eğer hükümet, kabul ettiğimiz şeyin kesinlikle reddinde ısrarlı ise, bunu bizim yapmaktığımızı imkân yoktur. Düşüne düşünene benim bulduğum yol, İstanbul'daki Komiserlere bildirip, imza selâhiyetini bizden almaktır. Bu halde, gerçi bizim için dünya üzerinde görülmemiş bir skandal olur. Fakat, vatanın yüksek men-

³¹ a.g.e., s. 701-703, 720, 750, 767.

³² a.g.e., s. 767-772.

³³ a.g.e., s. 774.

faatleri şahsî düşüncelerin üstünde olduğundan; millî hükümet, kanaatini tatbik eder. Hükümetten teşekkür beklemiyoruz. *İşlerimizin muhasebesi, millete ve tarihe emanet edilmiştir...* İsmet Paşa'nın takip ettiği ve sonuçlandırdığı işin ne kadar mühim olduğunu izah gerekmez... Ankara ile Lozan arasında, bir günde, iki günde muhabere mümkündür... İşi ikmal için, büyük ve tarihî mesuliyet altında imza kullanacak olan zatın maruz kalacağı vaziyetin ne kadar zor olacağı düşünüldür ise; İsmet Paşa'nın sıkıntı içinde olması ve acı duymasını haklı görmek lâzım gelir. İsmet Paşa'nın telgrafına, hemen şu cevabı verdim: 18 Temmuz 1923 tarihli telgrafnamenizi aldım. Hiç kimsede tereddüt yoktur. Kazandığınız muvaffakiyeti en sıcak ve samimî hislerimizle tebrik etmek için, usulen, imza olunduğunun bildirilmesini bekliyoruz kardeşim (İmza: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Gazi Mustafa Kemal, Tarih: 19.7.1923). İsmet Paşa, bu telgrafına cevap verdi. İsmet Paşa'nın ısrabının derecesini gösteren bu cevabı, aynı zamanda temizlik ve samimiyetine ve özellikle tevazuuna da kıymetli bir vesika olduğu için, aynen arz ediyorum: Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim, pek sevgili kardeşim, aziz Şefim (İmza: İsmet, Tarih: 20 Temmuz 1923)³⁴. Lozan Barış Antlaşmasının 24 Temmuz 1923 günü imzalanması üzerine; Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya 25 Temmuz 1923 günü şu kutlama telgrafını çeker: "Millet ve Hükümetin size vermiş olduğu vazifeyi başarı ile tamamladınız. Memlekete bir dizi yararlı hizmetlerden ibaret olan ömrünüzü bu defa da tarihî bir başarı ile taçlandırdınız. Uzun mücadelelerden sonra vatanımızın sulh ve istiklâle kavuştuğu bugünde, parlak hizmetlerden dolayı sizi, muhterem arkadaşlarımız Rıza Nur ve Hasan Beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün Murahhas Heyeti Üyelerini teşekkürlerimle tebrik ederim"³⁵. İsmet Paşa, aynı gün (25 Temmuz 1923), şu teşekkür telgrafi ile Mustafa Kemal Paşa'ya cevap verir: "Başkanlığınızın taltif ve tebrikleri, Murahhasları ve Murahhas Heyetinin bütün üyelerini şükran duyguları ile doydurmuştur. Murahhas arkadaşlarım ve bütün Murahhas Heyeti ile beraber, davamızın her yönde hakkıyla öncüsü olan Başkanlığınızın Türk milleti için yaptıkları tarihî büyük hizmetler arasında bulunan sulhun yapılması dolayısıyla, özel saygılarımızı sunmakla beraber; tebrik eyler, gelecekteki mühim hizmetlerinizde de büyük başarılarla ulaşmanızı dileriz"³⁶.

³⁴ a.g.e., s. 787-788.

³⁵ Bilal N. Şimşir, Atatürk ile Yazışmalar, Ankara, 1981, s. 493.

³⁶ a.g.e., s. 493.

Lozan Barış Antlaşmasının imzalanması vesilesiyle; Mustafa Kemal Paşa'ya, Batı ve Doğu ülkeleri devlet adamlarından birçok tebrik telgrafi ve mektubu gönderilir. Bunlardan en dikkate değer birkaç örnek vererek, o günkü siyasî atmosferi belirtmek yararlı olacaktır. İstanbul'da Fransız Temsilcisi M. Albert Sarraut (daha sonra Fransa Başbakanı olacaktır)'nun 25 Temmuz 1923 tarihli telgrafi (Özet): "Sulhun imzası münasebeti ile, en saygılı ve samimî tebriklerimi takdim etmeme müsaade buyurunuz. Türkiye'nin geleceği hakkında en sıcak temennilerimi sunarım. Her iki memleketin birçok defalar modern olan dostluklarını, pek yakın olmasını arzu ettiğim bir gelecekte sağlamlaştırmalarını ve güçlendirmelerini ve bu dostluğun Doğu'da kesin ve sarsılmaz bir barışın teminine yönelik bir ittifak ile kuvvetlendirilmesini dilerim..."³⁷. İtalyan devlet adamı (eski Başbakan) M. Nitti'nin 2 Ağustos 1923 tarihli mektubu (Özet): "Türkiye'ye Avrupa'daki yerini yeniden temin eden ve en korkunç haksızlıkları kaldıran ve gideren Lozan Sulh Antlaşmasının imzası münasebetiyle ve bu tarihî büyük olayın başlıca yapıcısı bulunan asil kişiliğinize en sıcak ve samimî tebriklerimi arz ve takdim eylemek arzu ediyorum... Uluslararası konferanslarda, İtalya Başvekili, mebus ve yazar sıfatı ile, Türkiye'ye karşı dostça duygular ortaya koydum ve Türkler aleyhine istenen haksızlıkların yapılmasına daima muhalefet gösterdim... Eski antlaşmaların (Kapitülâsyonların) kaldırılması bende büyük bir sevinç yarattı... Türkiye, şiddete karşı kuvvetle karşılık vermek suretiyle pek iyi hareket etti. Türkler, hak ve adalet için mücadele ettiler ve Türk silâhlarının asil kişiliğinizin azimli idaresi altında kazandığı zafer, adaletin ve yüksek fikirlerin bir göstergesidir... Türkiye'nin her türlü medeniyet şekillerine istidatlı olduğunu ve Türklerin pek namuslu ve iyi insanlar olduklarını eserlerimde iddia ve müdafaa ettim... Türkiye, eğer askerî bir zaferden sonra içişlerini iyileştirmeye muvafak olursa; bunu kendisi için en büyük bir şeref ve şan sayabilir..."³⁸. Avustralya'dan emekli Tümgeneral Sir Charles Ryan'nin 5 Ağustos 1923 tarihli mektubu (Özet): "Türkiye'nin eski ve içten bir dostu olarak bu birkaç satırı yazmaya ve Türkiye'nin canlandırılmasındaki ve sevindirici barışın yapılmasındaki önemli payınız dolayısıyla size yürekten tebriklerimi sunmaya kalkıştım. Sizin faaliyetleriniz ve askerlerinizin muhteşem davranışı olmasa idi, Türkiye acınacak durumda olurdu. Şimdi Türkiye'nin dünya ülkeleri arasındaki eski ve mağrur yerini almak için emin bir yolda bulunduğuna inanıyorum..."³⁹. İran Harbiye (Savaş İşleri) Nazırı ve Baş-

³⁷ a.g.e., s. 496.

³⁸ a.g.e., s. 498.

³⁹ a.g.e., s. 511-512.

kumandanı Rıza'nın 6 Eylül 1923 tarihli telgrafı: "Büyük Türkiye tarafından yüksek şahsiyetinizin kahramanca çalışmaları ve yiğit Türk milletinin yılmaz fedakârlığı sayesinde elde ettiğiniz şerefli barıştan dolayı en samimî tebriklerimi arz eder ve yüksek şahsiyetiniz ile büyük Türk milletinin sürekli başarıları için en temiz duygu ve temennilerimi arz ederim"⁴⁰.

Buna karşılık; Lozan Barış Antlaşmasının bazı İngiliz otoritelerince birbirinden çok değişik biçimde değerlendirildiği dikkati çeker. Örneğin; Lloyd George Kabinesinde bakanlık yapmış bulunan Lord Birkenhead'ın Londra'da yayınlanan Evening Standart Gazetesinin 14 Ağustos 1923 tarihli sayısında çıkan bir açık mektubunda; Lozan Antlaşmasını dünya barışına bir hizmet saymak yerine, sadece İngiliz çıkarları açısından ele aldığını görüyoruz: "... Bu ülkenin (İngiltere'nin) tarihinde; yenilgiye uğratılmış bir düşman, fatihten hiçbir zaman bu denli koşullar sağlamamıştır... Savaşı (I. Dünya Savaşı) büyük zaferle sona erdirdik; ama, şimdi her şey yitirildi. Uğruna savaştığımız her şey teslim edildi..."⁴¹. Yetkili bir asker-in davranışı ise, çok daha sağduyulu ve insancadır. Nitekim; Barış Antlaşmasının Lozan'da imzalandığı 24 Temmuz günü, İstanbul'daki İngiliz İşgal Gücü Başkumandanı Tümgeneral Harrington, görmeye gittiği Türk Mevki Kumandanı Selâhattin Paşa'ya şu demecde bulunuyordu (Özet): "İngiliz ve Türk orduları arasındaki büyük geleneklerin tazelenmek üzere olduklarını düşünmekle seviniyorum. Önümüzde barışçı devrede size bir asker olarak başarı dilemeye geldim... İngiliz ve Türk ordularının, gerek düşman, gerek dost olarak, birbirlerine saygılarını sürdürdüklerini iyi biliyoruz... Size bir bağ olarak elimi uzatmakla sevinç duyarım. Yarın ordularımıza yayılacak olan bu bağın uzun ve sürekli olmasını dilerim. İngiltere ve dominyonlarının (sömürgelerinin) askerî gücüne mensup olarak âdilâne bir savaşta hayatlarını veren birçok asker-in naaşlarını Türk topraklarında bırakıyor; kendi geleneklerimize göre anılarına saygı göstereceğinizden emin olarak size emanet ediyoruz..."⁴².

Lozan Barış Antlaşmasının dünya kamuoyunda, özellikle Batı bilimsel çevrelerinde, etkisi derin olur. Örneğin; ünlü tarihçi Toynbee'nin şu değerlendirmesi, yeterli bir fikir verecek niteliktedir: "... Böylece; Türkiye, son on yıl içinde kaybetmek tehlikesi ile karşılaştığı Avrupa topraklarını

⁴⁰ a.g.e., s. 519.

⁴¹ Dr. Selâhi R. Sonyel, İngiliz Gizli Belgelerine Göre İşgal Gücünün Türkiye'de Son Günleri ve Cumhuriyetin Kuruluşu, Ankara, 1978, s. 108.

⁴² a.g.e., s. 109.

yeniden ele geçirmiştir. Yine; böylece, Palmerston, Gladstone ve onlardan sonra gelen Avrupalı devlet adamlarının, *Türkleri pıhlırlarını pırtularını toplayıp Avrupa'dan sürmek hayalleri*, bir kere daha suya düşmüştür... Hemen hemen her konudaki Türk milliyetçi istekleri, Lozan'da müttefikler tarafından kabul edilmiştir. Ve dünya, tarihte bir eşi daha olmayan bir olayla karşılaşmıştır: *yenilmiş, parçalanmış bir ulusun, bu harabe içinden ayağa kalkması ve dünyanın en büyük milletleri ile, tam eşit şartlar içinde karşı karşıya gelmesi ve Büyük Savaş'ın (I. Dünya Savaşı) bu galiplerini dize getirerek her isteğini kabul ettirmesi, şaşılacak bir şeydi...* Lozan Barış Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti-ne kudret ve saygı, bağımsızlık ve güvenlik kazandırmış; büyük devletleri, uzun süreden beri kurmaya çalıştıkları ve sonunda tamamlamaya niyet ettikleri egemenlikten yoksun bırakmıştır...⁴³

II. Cumhuriyet'e Doğru:

Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirdiği ve yönettiği Millî Mücadele hareketinin siyasî amacının "Millî Hâkimiyete dayalı kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak" olduğu artık bir *Millî Sır* olmaktan çıkmıştır. Nitekim; Paşa'nın 27 Eylül 1923 günü, Neue Freie Presse Gazetesi muhabirine verdiği demeçte şu dikkate değer sözlere rastlanır: "... (Muhabirin Türkiye'nin hükümet şekli ile ilgili sorusu üzerine) yeni Türkiye Anayasasının ilk maddelerini size tekrar edeceğim: Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir. Yürütme gücü ve yasama yetkisi, milletin tek temsilcisi olan Mecliste görünür ve toplanır... (Bunu) bir kelimedede özetlemek mümkündür: Cumhuriyet..."⁴⁴. Bu konuda daha da eskiye, 1919 yılına kadar gidilebileceğini gösteren tarihî bir hatıra da anımsanmaya değer. Millî Mücadelenin ilk günlerinden itibaren Paşa'nın yanında bulunmuş olan Mazhar Müfit (Kansu)'in anlattığına göre, "... Konu, memleketin sosyal bünyesine atladı. Paşa, vatanın kurtulmasından sonra Cumhuriyet ilânının şart olduğu hakkındaki görüş ve inancını bir kere daha belirttikten sonra: -Mazhar, not defterin yanında mı? diye sordu. -Hayır Paşam, dedim.- Zahmet olacak ama, bir merdiveni inip çıkacaksın. Al gel, dedi. Nerede ise sabah olacaktı. Fakat, onun yanında iken; dünya, gecesi gündüzü olmayan bir âlemden ibaretti. Bu nedenle, uyku ihtiyacı da yoktu. Hemen aşağıya indim. Not defterimi alıp geldim. O, hatıra defterime ve günü gününe her hadiseyi not edişime hem memnun olur, hem de bazan lâtife etmekten kendisini alıkoyamazdı. -Hafızalarımız zayıfladığı za-

⁴³ Arnold J. Toynbee, Turkey, p. 136-137, 139-140.

⁴⁴ A.S.D. III, s. 63.

man, Mazhar Müfit'in defteri çok işimize yarayacak, derdi. Defteri getirdiğimi görünce, sigarasını birkaç nefes üst üste çektikten sonra:- Ama, bu defterin bu yaprağını kimseye göstermeyeceksin. Sonuna kadar gizli kalacak. Bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin. Şartım bu, dedi. Süreyya da, ben de:- Buna emin olabilirsiniz Paşam, dedik. Paşa, bundan sonra, -Öyle ise, önce tarih koy! dedi. Koydum: 7/8 Temmuz 1919, sabaha karşı. Tarihi, sayfanın üstüne koyduğumu görünce:- Pekâlâ, yaz! diyerek devam etti: -Zaferden sonra Hükümet şekli Cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu bir. İki: Padişah ve Hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır. Üç: Örtünme kalkacaktır. Dört: Fes kalkacak, medenî milletler gibi şapka giyilecektir. Bu anda gayri ihtiyarî kalem elimden düştü. Yüzüne baktım. O da benim yüzüme baktı. Bu, gözlerin bir takılıştı birbirine çok şey anlatan konuşuşu idi. Paşa ile zaman zaman senli benli konuşmaktan çekinmezdim. -Neden durakladın? deyince:- Darılma ama Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var, dedim. Gülerek: -Bunu zaman tayin eder, dedi..."⁴⁵.

1923 yılı yaz ayları ve sonrası, Ankara, iç siyaset alanında daha da artan dalgalanmalara sahne olur. Rauf (Orbay) Bey Vekiller Heyeti Reisliğinden çekilir; bu makama Ali Fethi (Okyar) Bey seçilir. Mecliste, Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "... Bağımsız olarak ve gizli çalışan bir hizip..." belirir. Meclisteki uyumsuzluklar artar. Paşa'ya göre, "... Fenalık, hükümet teşkilinin Meclis seçimi ile olmasında idi. Bu gerçeği çoktan görmüştüm"⁴⁶. "... Ben, Mecliste gizli ve muhalif bir hizip keşfettikten, Meclisin çalışmalarında hislerin hâkim olduğunu gördükten ve Hükümet Heyetinin çalışma düzeninin esassız birtakım sebeplerle düzensizliğe uğratılmış olduğuna kanaat getirdikten sonra; tatbiki için uygun zamanı beklemekte olduğum bir fikrin tatbiki anının geldiğine hükmetmiştim..."⁴⁷ diye düşünen Paşa, şöyle devam eder: "... Vekiller Heyeti, Çankaya'da yanımda toplandı (25 Ekim 1923). Gerek Vekiller Heyeti Reisi Fethi Bey'in ve gerek diğer vekillerin istifa etmeleri zamanının geldiğini ve bunun lâzım olduğunu ileri sürdüm. (Bunlardan) tekrar seçilenler olursa; istifa ederek Vekiller Heyetine girmeyeceklerdir esasını da kabul ettik... (Buna göre) muhteris hizbi, hükümet teşkilinde tamamiyle serbest bırakıyoruz... Fakat,

⁴⁵ Mazhar Müfit Kansu, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Cilt I, 1966, s. 130-131.

⁴⁶ Nutuk II, s. 798.

⁴⁷ a.g.e., s. 798.

ne hükümet teşkiline ve ne de, teşkil etseler bile, memleketi idare gücünü göstereceklerine emin bulunuyoruz... Hükümet teşkiline müvaffak olamadıkları halde, hâsıl olacak karmaşanın Meclisin uyanmasına yarayacağı tabii idi. Bunalım ve karmaşanın devamına müsaade edilemeyeceğinden; işte o zaman bizzat müdahale ederek, tasavvur ettiğim meseleyi ortaya atmak suretiyle, işi esasından halledebileğimi düşünmüştüm... Vekiller Heyetinin istifası gerçekleştiği dakikadan itibaren (27 Ekim 1923), Meclis üyeleri Meclis odalarında, evlerinde grup grup toplanarak; yeni Vekiller Heyeti listeleri tertibine başladılar. Bu hâl, Ekimin 28. günü geç vakte kadar devam etti. Hiçbir grup, bütün Meclisce kabul edilebilecek ve milletin kamuoyunca iyi karşılanacak isimleri toplayan bir aday listesi tespit edemiyordu. Gerçi; gayretli bazı gazeteciler, 28 Ekim günü erkenden, *İstanbul'un yüzünü örten sabah sisinin ördüğü allık henüz sıyrılırken; deniz, gök yüzünden, kıyılardan akseden renklerle boyanmış, hareketsiz duruyorken; Marmara'nın sakin göğsünü yarararak ilerleyen Boğaziçi vapuru ile Kalamış İskelesine çıkıyor... Güzel Kalamış köşkünün mükemmel bir surette döşeli ve süslü salonuna giriyor ve köşte oturanın muhtelif meseleler hakkında aldığı görüşlerini, özellikle, millî hâkimiyetimizi her şeye ve her şeye karşı koruyalım; ögüdünü yayımlayarak fikirleri aydınlatmaya hizmette ihmal göstermiyor; fakat, bu uyarı ve aydınlatmalar, Ankara'ya tesirli olamıyordu... 28 Ekim günü geç vakitte, toplantıda bulunan Parti İdare Heyeti tarafından davet olundum... Bazı vaziyetlerden anladım ki; Parti İdare Heyeti de, kabul edilebilir ve kesin bir aday listesi tertip edememektedir. İdare Heyeti Üyelerine, icap edenler ile daha çok fikir alışverişinde bulunarak; kesin bir liste tespit etmelerini tavsiye ettikten sonra, yanlarından ayrıldım. Gece olmuştu. Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terk ederken, Kemalettin Sami ve Halit Paşalara tesadüf ettim... Henüz kendileri ile görüşmememiştim. Benimle görüşmek için geç vakte kadar orada beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa vasıtasıyla bildirdim. İsmet Paşa ile Kazım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman; orada, beni görmek üzere gelmiş Rize Mebusu Fuat, Afyonkarahisar Mebusu Ruşen Eşref Beylere tesadüf ettim. Onları da yemeğe alıkoydum"⁴⁸.*

III. Yarın Cumhuriyet İlân Edeceğiz:

"Yemek esnasında; *yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz!* dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terk ettik. O dakika

⁴⁸ a.g.e., s. 798-802.

dan itibaren, hareket tarzı hakkında kısa bir program tespit ettim ve arkadaşları görevlendirdim... O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar, erkenden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa Çankaya'da misafirdi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun lâiyhası taslağı hazırladık. Bu taslakta, 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'nın devlet şeklini tespit eden... birinci maddenin sonuna, *Türkiye Devletinin Hükümet Şekli Cumhuriyettir*, cümlesini ilâve ettim... 29 Ekim 1923 Pazartesi günü öğleden evvel saat onda Halk Fırkası Grubu, Grup İdare Heyeti Reisi Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. Vekiller Heyeti seçimi müzakeresine başlandı... Müzakere yeterli görüldükten sonra, birtakım takrirler okunmuş. Bu takrirler arasında Kemalettin Sami Paşa'nın takriri kabul olunmuş. Bu takririn içindekilere göre; ben, Reisi Umumi (Genel Başkan) sıfatı ile meselenin halline bütün heyet tarafından memur ediliyorum. Müzakerenin cereyanı esnasında, Çankaya'da evimde bulunuyordum. Kemalettin Sami Paşa'nın takririnin kabul edilmesi üzerine, toplantıya davet edildim... (çözüm şeklini bulmak için istediğim) bir saat zarfında, icap eden kimseleri Meclisteki odama davet ederek; onlara, 28/29 Ekim gecesi hazırladığım kanun teklifi tasarısını gösterdim ve fikir alışverişinde bulundum. Öğleden sonra saat birbuçukta (13.30), firma Umumi Heyeti tekrar Fethi Bey'in başkanlığında toplandı. İlk söz bende idi. Kürsüye çıktım ve şu beyanlarda bulundum (Özet): ... Yüksek Heyetiniz, karşılaşılan güçlüğü halline beni memur kıldınız. Ben de... düşündüğüm şekli tespit ettim. Onu teklif edeceğim, dedikten sonra; malûm taslağı okutmak üzere kâtip beylerden birine uzatarak, kürsüyü terk ettim... Münakaşa başladı... (Münakaşaların sonuna doğru) Abdurrahman Şeref Bey merhumun konuşması arasında şu sözler vardı: *Hükümet şekillerinin sayılmasına lüzum yok. Hâkimiyet Kayıtsız Şartsız Milletindir*; dedikten sonra, *kime sorarsanız sorunuz; bu, Cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama; bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin*"⁴⁹.

IV. Yaşasın Cumhuriyet:

"Meselenin ehemmiyeti ortadadır. Müzakere devam etsin" diye yükselen itiraza rağmen; müzakerenin yeterliliği kabul olundu... Ondan sonra, teklifimin hepsi ve daha sonra da, maddeler birer birer okunarak müzakere ve kabul edildi... Saat öğleden sonra altı (18.00) idi... Nihayet; (Mecliste) Reislik makamında bulunan İsmet Bey, Meclise şu bilgiyi verdi: Anayasa Encümeni, Anayasa'nın acele olarak ve derhal müzakeresini teklif ediyor. Kabul sesleri üzerine, mazbata okundu. Teklife göre, müzakere

⁴⁹ a.g.e., s. 812.

edildi. Nihayet; kanun, birçok hatiplerin *Yaşasın Cumhuriyet* sesleriyle alkışlanan hitabeleri ile kabul edildi"⁵⁰.

V. Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanlığı:

"Öndan sonra, Cumhurbaşkanlığı seçimi için, Meclisin oyuna müracaat olundu. Toplanan oyların neticesini, Reislik makamında bulunan İsmet Bey, Umumî Heyete şu suretle bildirdi: *Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı için yapılan seçim oylamasına yüzellisekiz kişi iştirak eylemiş ve Cumhurbaşkanlığına yüzellisekiz üye oybirliği ile Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmişlerdir*"⁵¹. Bunun üzerine; Mustafa Kemal Paşa şu konuşmayı yapar (Özet): "... Tarihî bir hatıranın canlandırılması için, müsaade edererseniz, (Zabıt Ceridelerine geçen) görüşlerimi burada da aynen tekrar edeyim: ... Muhterem arkadaşlar, mühim ve dünya çapında olağanüstü olaylar karşısında; saygı değer milletimizin gerçek uyanıklığına kıymetli bir belge olan Anayasamızın bazı maddelerini açıklamak için, özel encümen tarafından Yüksek Heyetinize teklif olunan Kanun Lâyhasının kabulü münasebetiyle; Türkiye Devletinin zaten dünyaca bilinen, bilinmesi lâzım gelen mahiyeti, uluslararası bilinen adı ile anıldı. Bunun tabii gereği olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya Meclisin başında bulduğunuz arkadaşınıza yaptırdığımız vazifeyi, Cumhurbaşkanlığı adı ile yine aynı arkadaşınıza, bu mütevazî arkadaşınıza veriyorsunuz. Bu münasebetle; şimdiye kadar hakkımda gösterdiğiniz sevgi ve samimiyet ve itimadı bir defa (daha) göstermekle, yüksek kadirbilirliğinizi ispat etmiş oluyorsunuz... Efendiler, yüzyıllardan beri Doğu'da mağdur ve mazlum olan milletimiz, Türk Milleti, gerçekte bezdiği huylardan soyulmuş sayılıyordu. Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak, kendi hakkında kötü zanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak, gösteriş sever insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu vasıflar ve liyakatlarını, hükümetin yeni ismi ile, medeniyet dünyasına daha çok kolaylıkla göstermeye muvaffak olacaktır. *Türkiye Cumhuriyeti, dünyada işgal ettiği mevkie lâyık olduğunu eserleri ile ispat edecektir.* Arkadaşlar, bu yüksek müesseseyi vücuda getiren Türk milletinin son dört sene zarfında kazandığı zafer, bundan sonra da, birkaç misli olmak üzere varlığını gösterecektir. Ben, kavuştuğum bu emniyet ve itimada lâyık olmak için,

⁵⁰ a.g.e., s. 812.

⁵¹ a.g.e., s. 812.

pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, Yüksek Heyetinizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve yardımının devamıdır... Daima, Muhterem Arkadaşlarımın ellerine çok samimî ve sıkı bir surette yapışarak, onların şahıslarından kendimi bir an bile çekingen görmeyerek çalışacağım. Milletın teveccühünü daima dayaniş noktası sayarak, hep beraber ileriye gideceğiz. *Türkiye Cumhuriyeti mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır*⁵².

⁵² a.g.e., s. 813-814.